

Folkhemmets småhusbyggande

**Bostadspolitikens och arkitekturidealens roll i
utformningen av egnahemsområdet Kyrkbyn**

Kristian Jonsson

**Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program**

15 hp

**Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2013:6

Folkhemmets småhusbyggande

Bostadspolitikens och arkitekturidealens roll i utformningen av egnahemsområdet Kyrkbyn

Kristian Jonsson

Handledare: Ulrich Lange

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2012/13

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Goteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Ph +46 31 786 4700
Fax +46 31 786 4703

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2013

By: Kristian Jonsson
Mentor: Ulrich Lange

The swedish welfare states production of single family houses. Housing politics and architectual ideals role in shaping the Kyrkbyn private home area.

ABSTRACT

This thesis revolves around the correlation between the social housing politics and the architectual ideals that effected the shaping of one family houses in Sweden. The examined timeperiod is the post war era between 1945 and 1964. During this period single family houses stood for about 30 percent of the total housing production in Sweden. To analyze the national goals and ideas for this buildings on a physical level, an area in Kyrkbyn in Gothenburg is used as an example throughout the essay. The purpose of the essay is to examine what, and in which degree, has affected the shaping of this types of areas.

It is necessary for the conservation field to get more knowledge about this type of settlements. To understand and value them you can't solely view the architecture, there is a need to see these areas as a mix of political, architectual and socio-economic factors. As an example the public loans that where given to build the houses stated that the house couldn't be bigger then 90 square meters. The maximum amount of loan was fixed at 49 500 swedish kronor. This is the type of factors that affected the shaping of the houses. By seeing them and analyzing how they are reflected in the architectual design, you can get a broader understanding of why the houses and areas where shaped as they were.

One of the conclusions I reach is that the governments directives had a superior position, compared to the architectual design. If a design where to big or to expensive for the citizens, they didn't get the public loan and couldn't afford to build. The architects adjusted to this and found smart solutions to design pleasant housings. The emphasis laid in the planning of a practical home more then on an ornated and expensive facades. In the area of Kyrkbyn I try to separate what is a solution to a governmental directive from what is parts of a detached architectual style of the time.

Title in original language: Folkhemmet's småhusbyggande. Bostadspolitikens och arkitekturidealens roll i utformningen av egnahemsområdet Kyrkbyn.

Language of text: Swedish

Number of pages: 42

Keywords: Social housing politics, single family houses, private home areas, city planning, commodity aesthetics, architecture.

ISSN 1101-3303

ISRN GU/KUV--13/6--SE

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	9
1.1 Bakgrund.....	9
1.2 Problemformulering.....	9
1.3 Syfte.....	9
1.4 Frågeställningar.....	10
1.5 Avgränsningar.....	10
1.6 Metod och material.....	11
1.7 Tidigare forskning.....	11
1.8 Teoretiska utgångspunkter.....	12
2. Karaktärisering av det undersökta området Kyrkbyn.....	14
3. Bostadspolitik för småhusområden.....	17
3.1 Inledning.....	17
3.2 Låneregler.....	17
3.3 Politiska målsättningar för en ”god bostad i småhus”.....	19
3.4 Statlig kontroll över byggandet.....	21
4. Konstruktion och arkitektur för småhus.....	23
4.1 Rationaliserad konstruktion.....	23
4.2 Typritningar och monteringsfärdiga småhus.....	24
4.3 Arkitekturideal för småhus.....	27
4.4 Vad husköparna önskade sig.....	30
5. Analys.....	31
5.1 Bostadspolitiken sett på småhusområdet Kyrkbyn.....	31
5.2 Rationalisering och arkitekturideal Kyrkbyn.....	33
5.3 Analys av småhusen som en konsumtionsvara.....	35
5.4 Analys av förhållandet mellan arkitektur och bostadspolitik.....	36
6. Sammanfattning.....	38
7. Litteratur- och källförteckning.....	40
6.1 Otryckta källor.....	40
6.2 Tryckta källor.....	40
8. Figurförteckning.....	42

1. Inledning

1.1 Bakgrund

25-åriga tulltjänstemannen Arne Mörk fick i början på 1957 besked om att han skulle få uppföra ett eget hem i ett av radhusen som byggdes inom Kyrkbyn. Mörk levde då med sin hustru i en icke vinterinredd båt och det måste ha varit en stor dag när de fick flytta in i sitt egna hem på Hisingen. Hans ansökan om att få uppföra en av de bostäder som var planlagda i Kyrkbyn andas som många andra av de sökande av desperation. Han skriver bland annat att de inte har någonstans att ta vägen under vintern då båten de bor i endast fungerar som sommarbostad (RGS 3). Arne Mörk är en av dem som fick en modern bostad i ett av de många egnahemsområden som uppfördes med statliga egnahemslån under efterkrigstiden i Sverige.

Under 1950-talet stod produktionen av småhus för omkring 30 procent av den totala nyproduktionen av bostäder i Sverige (Jonsson, 1985, s. 18). Bakom den siffran döljer sig alla de tidstypiska områden som var en del av byggandet av välfärdsstaten, med en tydligt social bostadspolitik. Det är således nödvändigt att se dessa byggnader och områden tillsammans med de bostadspolitiska aspekterna och förstår vad som byggdes utifrån även dem. Kristian Berg påpekar till exempel att den arkitektoniska problematiken var helt underordnad vikten av kvantisering, förbilligande och standardisering (Berg, 1992, s. 66).

1.2 Problemformulering

När jag valde detta uppsatsämne intresserade jag mig för de bakomliggande förutsättningarna till att de här småhusområdena kom att se ut som de gör. Jag valde därför att skriva min uppsats om vilka faktorer som styrde utformningen av områdena, vilka bestämmelser och ideal låg till grund när vardagslivet för så många människor planerades?

En stor utmaning för kulturmiljövården är, och kommer fortsätta vara, hanteringen av efterkrigstidens bebyggelse. Ett problem är att ett stort fokus lagts på de områden med flerfamiljshus, som utgör majoriteten av vad som byggdes, och nyskapande villaarkitektur men i mindre grad på enhetligt uppförda områden med småhus. Det finns ett behov av kunskapsunderlag för att arbeta mer med dessa småhusområden. För att förstå och kunna bedöma dem krävs en helhetsbild med både bostadspolitiska, socio-kulturella och arkitektoniska aspekter. Det är problematiskt att, som etnologen Åke Daun presenterar att det kommit att bli, enbart se byggnaderna som "den individuella livsformens centrum" med stor betydelse för att kunna hävda individualitet (Daun, 1980, s. 261), och inte som en del av ett större samhällsprojekt som påverkades av tidens anda och behov. En större kunskap som behandlar efterkrigstidens småhusområden med utgångspunkt i både den för tiden rådande arkitekturen och bostadspolitiken behövs. På så sätt kan man bättre förstå de tidstypiska kvaliteter som områdena besitter.

1.3 Syfte

Syftet med denna uppsats är att undersöka förhållandet mellan bostadspolitik och arkitektur och hur det har påverkat efterkrigstidens småhusområden byggda med statliga lån. Syftet med detta är att utreda hur de föreliggande målsättningarna och diskussionerna har gett avtryck i den fysiska miljön och i och med det förklara varför de uppförda områdena byggdes som de gjorde. För att visa på detta kommer de övergripande premisserna att konkret exemplifieras i ett byggt område. Det området är en del av vad som på kartor idag benämns ligga i Lundby egnahem, men som i arkivhandlingarna benämns som Kyrkbyn. Även fastighetsbeteckningen för samtliga tomter är Kyrkbyn, och eftersom denna uppsats behandlar områdets tillkomst har jag valt att uteslutande benämna

området som just Kyrkbyn. Området ligger på Hisingen i Göteborg och byggdes mellan åren 1956-57.

Målsättningen är att uppsatsen ska kunna fungera som en övergripande förklaringsmodell till premisserna som påverkade hur småhusområden planerades och utformades under de två första decennierna av efterkrigstiden i Sverige.

Min hypotes för undersökningen är att arkitekternas fria formspråk under den undersökta tidsperioden fick stå tillbaka, och att utformningen i första hand utgick från politiskt beslutade krav. Hypotesen utgår bland annat ifrån Kristian Bergs resonemang (se bakgrundskapitlet).

1.4 Frågeställningar

För att kunna uppnå syftet och pröva min hypotes har följande frågeställningar, som kommer att diskuteras i uppsatsen, ställts upp:

- Hur påverkade bostadspolitiken utformningen av småhusområden byggda med statliga lån mellan 1945 och 1964?
- Fanns det rum för egna fristående arkitektoniska ideal för uppförandet av dessa byggnader och områden som inte styrdes av bostadspolitiken?
- Hur påverkade den sociala bostadspolitiken och tidens arkitekturideal utformningen av egnahemsområdet Kyrkbyn?
- Hur stämde politikernas och arkitekternas beslut överens med vad de boende önskade sig?

1.5 Avgränsningar

Uppsatsen behandlar bostadspolitiken och arkitekturens påverkan på småhusområden under efterkrigstidens två första decennier. Bostadspolitiken och arkitekturens föregående och vidare utveckling tas endast med där det är nödvändigt för att förstå ett skeende inom den undersökta tidsperioden.

En avgränsning för min undersökning är satt till den del av efterkrigstiden som hör till vad vi i Sverige brukar kalla för folkhemmet. Uppsatsen tar sitt tidsmässiga avstamp i den bostadssociala utredningen som presenterades 1945 och behandlar sedan tidsperioden fram till att det så kallade miljonprogrammet startades 1964.

Ett område på Hisingen i Göteborg har valts för närmare studier. Valet har gjorts på grundval av att det är ett representativt område, byggt efter typritningar med statliga lån. Valet ska inte ses som ett värderande utpekande av området som mer värdefullt än andra liknande områden, utan är endast gjort på grund av sin representativitet för den undersökta tidsperioden.

I och med att uppsatsen handlar om en del av den 44 år långa tidsperiod då socialdemokraterna regerade i Sverige är det oundvikligt att inte behandla partiets göranden. Politiskt fokus ligger enbart på bostadspolitiken som socialdemokraterna, i form av styrande parti, var den drivande kraften bakom. Under stora delar av den undersökta perioden regerade socialdemokraterna tillsammans med Bondeförbundet, vars stora bostadspolitiska fråga var att uppmuntra landsbygdens bostadsbyggande genom

förmånligare lånevillkor för småhusbyggare (Jonsson, 1985, s. 24). Av intresse för denna uppsats är de beslut och riktlinjer som riksdagen beslutade om, oavsett vilket parti som var drivande bakom frågan.

1.6 Metod och material

Uppsatsen baseras främst på studier av litteratur, politiska dokument, reklam- och informationsmaterial och byggnaderna och området i sig själva.

Facklitteratur och forskning som berör bostadspolitik och/eller arkitektur under den undersökta tidsperioden kommer att grundligt undersökas för sådana delar som passar in på uppsatsens syfte. Det rör sig om både litteratur skriven under den aktuella tidsperioden som litteratur som i efterhand behandlar vad som skedde.

I och med den nya bostadspolitiken på 1940-talet utgavs utöver de offentliga utredningarna en rad skrifter med riktlinjer och råd vid tillkomsten av den nya myndigheten Kungliga Bostadsstyrelsen. Dessa ger en god bild av vad man eftersträvade med den utstakade politiken och hur detta fördes ut till byggherrarna ute i landet, och har varit användbara källor för denna uppsats. De skrifter som använts är *Regelhuset: Ett ekonomiskt handbyggt trähus* och *God bostad i småhus*.

Typritningskataloger, ofta med närmast konstnärligt präglade illustrationer, publicerades också av Kungliga Bostadsstyrelsen. Den som varit användbar för denna uppsats är den som utgavs 1956. Den visar tydligt på utvecklingen av arkitektur- och bostadsideal under tidsperioden. Genom att jämföra den med de politiskt tagna riktlinjerna eller kraven kan man skapa sig en förståelse om hur arkitekterna ville utforma områden, byggnader och byggnadsdetaljer. Även, i litteratur presenterade, annonser från de företag som producerade monteringsfärdiga hus har varit till hjälp för undersökningen då det varit möjligt att jämföra hur den statliga myndigheten och de privata företagen arbetat med den arkitektoniska utformningen.

Materialen ställs mot varandra och de kunskaper om problemet som kommer fram prövas mot den uppställda hypotesen. För att kunna exemplifiera vad de övergripande studierna visar kommer det utvalda området i Lundby att undersökas och beskrivas, med utgångspunkt på hur det övergripande besluten applicerades på ett enskilt område. För att göra detta har arkivstudier också varit en del av arbetet med uppsatsen. Det arkiv som har nyttjats är Göteborgs egnahemsbyrås eget arkiv med ämnesordnade handlingar efter område, som innehåller lånehandlingar för husbyggarna och ett rikt ritningsmaterial med angivna avvikelser från de framtagna typritningarna. Genom att noga studera dessa, tillsammans med litteraturen, kartlägger jag vad de boende själva hade för önskemål på sitt framtida boende och hur detta fungerade mot den utpekade politiken och hur det fungerade mot arkitektens visioner.

1.7 Tidigare forskning

Efterkrigstidens småhusbebyggelse har tidigare varit föremål för forskning. För min uppsats har framförallt några verk varit särskilt betydelsefulla. Den främsta forskningsinsatsen, som ligger till grund för detta arbete, är gjord av Leif Jonsson i hans doktorsavhandling *Från egnahem till villa – enfamiljshuset i Sverige 1950 – 1980* från 1985. Avhandlingen gör en tydlig genomgång av enfamiljshusets utveckling, där bostadspolitiken är ett av dem. Även arkitektur behandlas.

Kristian Berg har skrivit om den sociala bostadspolitikens framväxt och utveckling under efterkrigstiden i bland annat två artiklar i *Bebyggelsehistorisk tidskrift* under rubrikerna

Bostadspolitik på landet och Landsbygdens välfärd. Bostadsbyggande mellan 1930 – 1960-talet. Eftersom hans forskning främst inriktar sig på skillnaden mellan stad och land med störst fokus på hur bostadspolitiken påverkade landsbygden, så berör han småhusbebyggelse naturligt. Eftersom bostadspolitiken var nationell och syftade till att utjämna skillnaderna mellan stad och land är hans forskning till stor hjälp i denna uppsats.

Ett forskningsprojekt som också bör nämnas är Cecilia Björks, Lars Norlding och Laila Reppens *Så byggdes villan: svensk villa arkitektur från 1890 till 2010* som gör en kronologisk genomgång av varje årtiondes typiska arkitekturdrag. Fokus ligger på de vardagliga bostadsområdena. Boken som projektet mynnade ut i är till hjälp i denna uppsats för att få en enkel och överskådlig bild av hur man utformade villorna vid en specifik tidpunkt.

Viss tidigare forskning har ägnats åt specifika företag eller byggherrar och hustyper. I *Kataloghuset. Det egna hemmet i byggsats* går författarna igenom de företag som med sina typhus påverkat småhusbeståndet. För denna uppsats har denna titel varit till hjälp för att kunna jämföra myndigheternas verksamhet med privata företag.

Efterkrigstidens småhusområden har även kortare berörts i forskning som handlar om Folkhemmets bebyggelse i ett allmänt perspektiv. Även om fokus ligger på flerfamiljshus så finns enstaka kapitel om småhus i till exempel Christina Engfors (red.) *Folkhemmets bostäder 1940 – 1960* och i Claes Caldenbys (red.) *Att bygga ett land*.

Något verk som fokuserar på relationen mellan bostadspolitiken och arkitekturen under den undersökta tidsperioden och kopplar dem till ett uppfört område har inte framkommit under arbetet med denna uppsats.

1.8 Teoretiska utgångspunkter

Eftersom den bostadspolitik som behandlas i denna uppsats var en del av det svenska välfärdsbygget, och hypotesen är att politiken överordnade sig den arkitektoniska utformningen, är det centralt att använda synsätt som förklarar den svenska välfärdsstatens struktur för att förstå den bedrivna bostadspolitiken. Jag har även valt att se småhusbyggandet som en vara som vilken annan massproducerad sådan, som uppkommer på en marknad av samma sorts mekanismer. Som teoretisk bakgrund till denna uppsats har två arbeten med olika ingångspunkter använts för att förstå småhusbyggandets roll i välfärdsbygget.

Den första utgångspunkten tas i den danska historikern Gösta Esping-Andersens teoribildning kring välfärdsstatsregimer som den presenteras i Håkan Johanssons bok *Socialhistoriska klassiker*. Esping-Andersens definition av välfärdsstaten, som den tolkats av Johansson, bygger på ett system av statligt ansvar för att garantera medborgarna en viss nivå av välfärd. Bostadsförsörjningen i statlig regi kan ses som ett av de skyddsnet som han diskuterar. Med en stark välfärdsstat begränsade staten marknadens inflytande på medborgarnas levnadsstandard, men ställde också krav på medborgarna. Esping-Andersen påpekar att för att upprätthålla legitimiteten för, och finansiera, det generösa systemet krävs en hög grad av sysselsättning, något som varit centralt i socialdemokraternas folkhem (Johansson, 2008, s. 140 – ff).

Johansson tolkar Esping-Andersens förklaring till att de nordiska länderna, med bland annat Sverige, har kunnat utveckla en generell och generös socialpolitik ligger i att de haft en hög grad av klassmobilisering genom en stark arbetarrörelse och socialdemokrati. Förklaringen ligger även i en stark tradition av klasskoalitioner där staten (socialdemokraterna) arbetat klassöverbyggande i politiska reformer genom att gynna

både arbetar- och medelklassen. Gynnanden av medelklassen var centralt för att socialdemokratin skulle kunna få fortsatt mandat att driva igenom bostadspolitiska reformer. Som motsats presenterar Johansson Esping-Andersens jämförelse med England, där medelklassen, då den socialpolitiska utvecklingen startade, redan hade tillräckligt med ekonomiska resurser för att låta marknaden sköta den sociala servicen (Johansson, 2008, s. 138).

Den andra utgångspunkten tas i den tyska filosofen Wolfgang Fritz Haugs bok *Kritik av varuestetiken* där han tillämpar Marx teorier från de så kallade *Parismanuskripten*. Trots att bostadspolitiken och arkitekturen i denna undersökning inte framkommit på den fria marknaden, så vill jag presentera produktionen av småhus under efterkrigstiden som en vara, precis som en bil eller vilken annan förbrukningsvara som helst.

Varuestetiken som Haug diskuterar fungerar som förpackning och marknadsföring av kapitalismen som system. Även om de statliga bolånereglerna ämnade att kringkärna marknadsens inflytande på bostadsproduktionen, kan samma mekanismer i förhållande mellan en säljare (staten) och en köpare (den framtida boende) appliceras på bostadsförsörjningen.

Haug menar att kapitaliseringen av varuproduktionen innebär en rejäl sporre att stegra profiten genom att stegra produktiviteten, främst genom att skapa storindustrier. För att det kapitalistiska systemet ska kunna konkurrera ut de traditionella produktionssätten krävs både ekonomiska lockelser och ekonomiska tvång (Haug, 1971, s. 24). För att sedan varan ska locka potentiella kunder till köp krävs också något mer än bara vad kunden förväntar sig av varan (vad Haug kallar bruksvärde). I praktiken är det däremot inte enbart en varas utlovade bruksvärde som spelar någon roll, dess sken, varans etik som sinnligt fenomen, blir viktigare än själva varans varande. "Det som endast är, men inte ser ut att vara något, köps inte. Det som ser ut att vara något köps däremot". På detta sätt uppträder det estetiska skenet som en självständig försäljningsfunktion. Han pekar även på att konkurrensen gör det nödvändigt att behärska och producera dessa faktorer för att förpacka och locka kunder till köp av just den egna varan (Haug, 1971, s. 18-19).

2. Karaktärisering av det undersökta området Kyrkbyn

Från de större trafiklederna närmar man sig området från söder längs Långströmsgatan. Inbäddade i grönska ser man de karaktäristiska branta sadeltaken och de två gavelfönstren på radhusen som klättrar upp mot bergsknallen som avgränsar området i norr. Från

Långströmsgatan sträcker sig den ellipsformade parken, som delar området i två delar, österut. På var sin sida om parken går två huvudgator genom området, Prosten Ahlbergs gata och Skanörgatan, i väst-östlig riktning. Från dessa huvudgator löper korta säckgator ut åt norr från Skanörgatan och åt både norr och söder från Prosten Ahlbergs gata. Säckgatorna som är placerade mot parken övergår till gång- och cykelvägar medan de som vetter mot berget i norr slutar i återvändsplatser. Åt öster avgränsas området av ett antal längor av kedjehus som följer Vadstenagatans sträckning och markerar övergången till de äldre delarna av egnahemsområdet. Väster om området fungerar den redan nämnda Långströmsgatan som en matarled norrut från Hjalmar Brantingsgatan, och skiljer även egnahemsområdet från flerfamiljshusen på andra sidan om Långströmsgatan.

Fig. 1: Den röda cirkeln visar var det undersökta området i Kyrkbyn ligger i staden. Centrala Göteborgs ligger nere till höger i bilden.

Det första som är tydligt när man går in i småhusområdet i Kyrkbyn på Hisingen är hur individualiserat det från början enhetligt uppförda egnahemsområdet, har blivit. Det som fortfarande håller samman områdets karaktär är stadsplanen som markerar området som en enskild enhet i ett större småhusområde och husens kvadratiske grundform och branta sadeltak som överlag fortfarande gäller för husen i området. Att husen från början bildade ett ensamt område både vad det gäller husplaner, färgsättning och material är ingenting man kan ana när man promenerar genom området idag. Inte ett hus är exakt likt ett annat, vilket skapar en spretig karaktär i det tätt planerade området.

En uppsjö av individuella omdaningar av husen går att hitta. Den vanligaste förändring som är gjord är att en stor del av husen fått en utskjutande entrétillbyggnad som bryter den från början kvadratiske planen. Tydligast är det på den norra delen av A C Lindblads gata där de fyra radhuslägenheterna byggts ut med en kraftig tillbyggd byggnadskropp med ett flackare sadeltak som går i vinkel från det ursprungliga byggnadslängan, ut mot gatan. Påbyggnaderna är gjorda för två lägenheter där entrén till vardera lägenhet placerats på

Fig. 2: En del av stadsplanen för Kyrkbyn från 1953. Centralt på planen ser man den ellipsformade park som delar småhusområdet i två delar och kopplar samman området med flerfamiljshusen väster om Långströmsgatan.

påbyggnadens långsidor från norr och söder. Påbyggnaden ger husen en helt annan karaktär och från gatan går det inte att se byggnadens ursprungliga utformning. På samma sätt är ett antal friliggande småhus ombyggda, med en vinkelställd påbyggnad som utgår från den ena av byggnadens långsidors mittaxel. Detta gör att de husen upplevs som betydligt större än de omkringliggande husen som i högre grad behållit den ursprungliga planen.

Ett antal hus har fortfarande kvar den ursprungliga lockpanelen som fasadklädnad, medan de allra flesta husen är förändrade. Vissa, framförallt kedjehusen är klädda med rödbrunt fasadtegel, medan andra fasader är klädda i locklistpanel, plant lagda eternitplattor eller träimiterande korrugerad plåt. Färgsättningen är kraftig i klara kulörer, en vanlig kombination är att bottenvåningens fasad målats gul, medan övervåningens gavelpartier målats bruna. Blandningen av fasadmaterial och färgsättning, som även är gjort individuellt på kedje- och radhusen, ger området en splittrad men nästintill lekfull karaktär, som om man velat testa alla möjliga alternativ under årens lopp.

Ett tydligt avläsbart inslag i den individualiserade karaktären är att man använd traditionella detaljer i utsmyckningen av de från början stramt hållna fasaderna. Rent dekorativa tillägg av takens gavelsprång och vindskivor är gjorda i en mjuk, historiserande allmogestil. De från början mycket enkla skärmtaken över entrédörren är nästan samtliga utbytta, mot antingen böljande smidesjärnslösningar eller moderna varianter i aluminium och plast. Ett antal hus har även utrustats med balkonger på gavlarna, och många fönster har under årens gång blivit utbytta. Bredvid ett tvåluftsfönster i originalutförande är det vanligt att det sitter ett nyare fönster, som splittrar fasadens karaktär. I och med att fönstren är relativt små har de allt som oftast bytts ut mot enluftsfönster av modernare snitt. Ett karaktäristiskt inslag på entréfasaden är det mindre fönster ovanför entrédörren som skänker mer ljus åt trappan innanför. Dessa finns kvar på de allra flesta hus men i ett antal fall har dessa, i samma historiserande stil, bytts ut till ett litet lunettfönster.

Alla dessa individuella lösningar ger området som helhet en karaktär av en provkarta av de trender som har kommit och gått för småhus och villor från 1970-tal och framåt. Även om varje hus utgör en individuell omdaningsprocess från ett lika utgångsläge, ser man området

Fig. 3: Ett av de friliggande husen i Kyrkbyn som behållit lockpanelfasaden och tegeltaket. Fönstren är utbytta och det mindre fönstret ovanför entrén har satts igen (jämför ritning nedan).

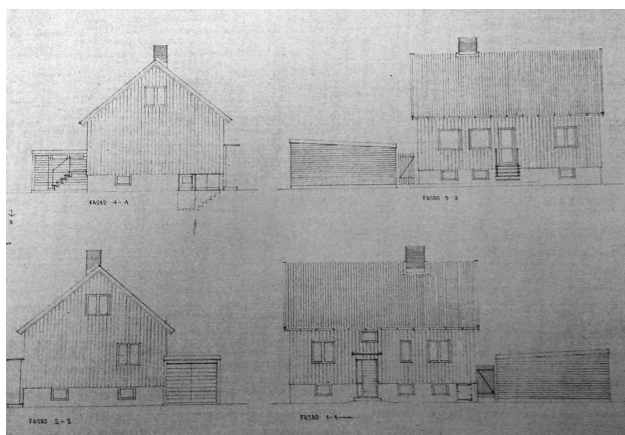

Fig. 4: Fasadritningar från 1956. Ritningarna visar hur dekorlösa och standardiserade områdets hus var tänkta. Jämför man med planritningarna nedan kan den funktionsanpassade fönstersättningen ses.

som en sammanhållen enhet på grund utav den stadsplanemässiga karaktären av grannskap som är densamma och upplevs som den ram som förändringen får ske inom.

Vad som också är tydligt när man promenerar igenom området är hur väl avgränsat området som helhet är från omkringliggande bebyggelse och trafik, men också hur varje bostad är en liten, väl avgränsad enhet. Trots att området är tätt planerat karaktäriseras det av ett nästan lantligt lugn och av en känsla av öppenhet. Hela området är inbäddat i grönska och eftersom samtliga hus står nära gatulivet så bildas gröna stråk där husens tomter möts. Dessa stråk kopplas samman med den anlagda parken i områdets mitt och den trädbevuxna berget i norr, vilket gör att man inte upplever området som så kompakt som det faktiskt är.

Tomterna är små men sammanhållna utan splittrande uthus och friggebodar. Nästan samtliga fastigheter är omgärdade av häckar som skyddar mot insyn, men som också förstärker den gröna karaktären. Knappt några staket finns i området. Ingångarna till tomterna är utformade med enkla grindposter i öppningar i de täta häckarna. Träd är i allmänhet placerade mot tomtgränserna och gatorna, vilket skapar avgränsade, privata rum innanför den avskärmande grönskan. Många av husen har också utrustats med väl tilltagna altaner som ger de husen en massivare karaktär än vad de ursprungligen har haft.

Sammantaget karaktäriseras området idag av en starkt individuellt driven utformning av varje hus, men som utgår från en fortfarande avläsbar enhetlig karaktär. Om än ett par hus är starkt förändrade till sin plan, utgör de flesta husen fortfarande enkla kvadrater med branta sadeltak och funktionellt placerade fönster och dörrar. Den sammantagna karaktären visar också, inom ett väl avgränsat område, på de många olika trender som påverkat hur man utformade sitt boende. Om man inte ser husen som enskilda objekt, utan som en helhet, karaktäriseras området av en kontinuerlig omformning efter den rådande tidens influenser som gör att det upplevs som spretigt.

Området är fortfarande präglad, och karaktäriseras starkt, av den stadsplan som utformade området när det planerades. Karaktären av grannskapsenhet går att tydligt avläsa, och avgränsar området från direkt anslutande bebyggelse och trafik. Att området gestaltades efter pånyttfödda idéer om "garden cities" ger området den karaktär av lantlighet som det påtagliga inslaget av grönska, både planterad och naturlig, ger. Denna karaktär förstärks av husens placering på tomterna och deras samband med varandra. Den uppdelning i tydligt trafikerade vägar och mindre områdesgator som övergår i gång- och cykelvägar förstärker också den lugna och enhetliga karaktären som området har.

I de följande kapitlen kommer jag att utreda på vilket sätt bostadspolitik och arkitektur påverkade hur områden som detta utformades och planerades, och kommer att leda fram till en avslutande analys av hur det går att förstå genom att granska området i Kyrkbyn på Hisingen.

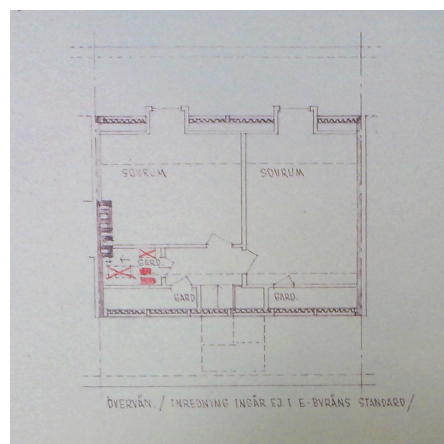

Fig. 5: Plan över den inredda vinden. De röda kryssen visar hur köparen valt att ta bort förvaringsutrymmen för att få större sovrum.

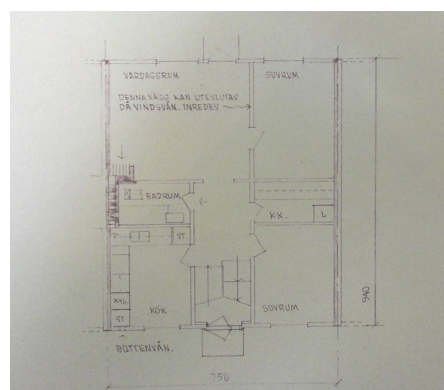

Fig. 6: Bottenvåningens planlösning med de tre rum och kök som lånereglerna krävde (då standard inte var att inreda vinden).

3. Bostadspolitiken för småhusområden

3.1 Inledning

Efter att arbetet pågått under upp emot tolv år, presenterades den bostadssociala utredningen i december 1945. Den grupp som lade fram utredningen till socialdepartementet bestod av byråchefen Bertil Nyström, byggmästaren Olle Engkvist, statsrådet Gunnar Myrdal, arkitekterna Sven Wallander och Uno Åhren och Stockholms stadsarkitekt Sigurd Westholm (SOU 1945:63, s. 3). När utredningen kom med sitt första slutbetänkande var den statliga bostads- och länepolitiken svåröverskådlig och komplex. Hushållningssällskapen och i vissa fall kommunala egnahemskommittéer fungerade som administrativa och lånegivande instanser, Jordbruksdepartementet och Egnahemsstyrelsen var högsta statliga organ och Socialdepartementet med Statens byggnadslånebyrå ansvarade för bland annat barnrikelånen och pensionärsbostadslånen. Den bostadssociala utredningen föreslog en ny organisation där det kommunala ansvaret skulle fastställas i lagtext. När riksdagen antog den bostadssociala utredningens målsättningar under 1946 och -47 lade man grunden för närmare 20 års efterföljande statliga insatser inom bostadsbyggandet (Berg, 1992, s. 14 – 15).

En centraliserad bostadspolitik utstakades där Hushållningssällskapen 1948 efterträddes av som bostadspolitiskt organ av länsbostadsnämnderna och lantbruksnämnderna. Den tidigare Byggnadslånebyrå blev Kungliga Bostadsstyrelsen. Den bostadssociala utredningen föreslog en gemensam politik för både stad och land med samma lån oavsett lokalisering. De tidigare lånetyperna ersattes av ett enda egnahemslån medan bostadsförbättringsbidrag och ombyggnadslån blev kvar. Under de två följande decennierna tillsattes flera olika utredningar, men dessa fastslog snarare bostadssociala utredningens inriktning än skapade en ny bostadspolitisk grund. Det nya i de på bostadssociala utredningen efterföljande utredningar låg i en större satsning på småhus på grund av den oväntade högkonjunkturen som i Sverige följde på kriget (Berg, 1992, s. 16).

3.2 Låneregler

I en ritning- och rådskrift utgiven av tidskriften *Svenska Hem* från 1945 diskuteras lånemöjligheter för den som vill uppföra en egen villa under rubriken "Vilka lånemöjligheter står villaägaren till buds?". Olika former av privat belåning i fastigheten, men författaren, pol. Mag. Kurt Å. Fredricsson föreslår också läsaren om att undersöka möjligheterna som staten erbjuder. Till exempel menar han att villabyggaren ska undvika de dyra tertiärlånen (bottenlån), om den inte har möjlighet att få låna av stat eller kommun, som i bostadssocialt syfte kan "utlämna mycket förmånliga lån". Han fortsätter med att säga att de statliga lånen "äro så förmånliga, att var och en, som står i begrepp att nybygga eller ombygga en villa, noga bör göra sig underrättad om de möjligheter som han kan ha att få begagna sig av dem" (Hem i Sverige, 1945, s. 71 – 73).

I de riksdagsbeslut som byggde på vad som framkommit i bostadssociala utredningen under 1940-talets andra hälft fastslogs de minimi- och maximikrav som fodrades för att få ta del av de förmånliga låneformerna som diskuteras i Hem i Sverige. För uppförandet av småhus fanns möjlighet att få låna upp till 90 procent av godkända produktionskostnader, till skillnad mot flerfamiljshus, där allmännyttiga bolag kunde låna upp till 100 procent av produktionskostnaderna (Jonsson, 1985, s. 33). Den statliga småhusbelåningen hade som högsta maximala belåningsvärde olika belopp beroende på var i Sverige man ämnade bygga. För storstadsregionerna Stockholm och Göteborg och de fyra nordligaste länen var det beloppet satt till 55 000 kronor för familjer med mer än två barn och 50 000 kronor för övriga lånesökanden. För resten av landet var beloppen något lägre, 50 000 respektive 45 000 kronor. Samtliga av dessa belopp inbegrep även omkostnader för tomten (Jonsson,

1985, s. 34). Dessa standardbelopp gjorde att den som ville kunde låna upp till 49 500 kronor, och om man lyckades bygga inom ramen för det (med en egeninsats på 10 procent) så skulle årskostnaden för huset bli cirka 3 500 kronor, vilket ganska väl motsvarade hyran för tre rum och kök i ett nybyggt flerfamiljshus. Om detta har författaren inte mycket att tillägga, men om produktionskostnaderna skulle överstiga det beloppet förändras situationen snabbt med dyra privata tillägglån hos banken med hög räntesats. Detta lån skulle avsevärt höja årskostnaden för bostaden (Småhus i grupp, 1960, s. 165).

De krav som ställdes på bostäder uppförda med statligt lån sade bland annat att bostadsytan skulle vara 70 kvadratmeter som minst, och som störst fick bostaden vara 90 kvadratmeter. Ytan skulle även vara fördelad på minst tre rum och kök. Detta gällde i tätort. På landsbygden behövde bostaden bara innefatta två rum och kök och vara minst 60 kvadratmeter stor. Bostaden var också tvungen att vara utrustad med centralvärme och bad, och vissa krav ställdes även på köksutrustningen. Inom tätbebyggt område var bostaden i regel också tvungen att vara ansluten till ett gemensamt vatten- och avloppsnät. Tomtkostnaden skulle även vara skälig (Bergerson, 1975, s. 75).

Det statliga bostadslånet var uppdelat i två delar. En bottenkredit skulle skaffas på den öppna marknaden, och placerades vanligtvis i ortens sparbank. Bottenlånet stod i regel för 50 procent av produktionskostnaden, medan de resterande 40 procenten upp till maximala 90 procent av hela produktionskostnaderna kom ur det statliga egnahemslånet. Av det statliga egnahemslånet var 4000 kronor en stående, räntefri del som i praktiken hade formen av en gratissubvention, då den avskrevs efter tio år. Denna del blev obligatorisk 1949 (även om säkerligen få valt bort denna del tidigare) och höjdes 1951 från 4 000 kronor till det dubbla. Resterande del av egnahemslånet skulle amorteras av på 25 år och löpte med en ränta på 3 procent. Den räntesatsen gällde även bottenlånet, genom den så kallade räntegarantin. Övriga 10 procent av produktionskostnaderna stod den byggande själv för i form av kapitalinsats, som i viss mån kunde minskas genom en viss del egen arbetsinsats (Bergerson, 1975, s. 75). Självbyggeriet av egnahem i Göteborg, enligt egnahemsbyrå, fungerade väl fram till 1950-talet. Ränteläget framtvängde då kortare byggnadstider, den tekniska utvecklingen hade kommit så långt att maskiner och lyftkranar kunde användas och reallöneutvecklingen gjorde att husköparna visade allt mindre intresse för självbyggeri. Egnahemsbyråns egen byggnadsavdelning och upphandlade entreprenader kom att dominera småhusbyggandet (Göteborgs stads egnahems AB, 1976, s. 12). Detta torde alltså ha ökat lånetagarens egen kapitalinsats, i alla fall i Göteborg.

För att underlätta det administrativa arbetet med värdering av nybyggnader utträttade Bostadsstyrelsen en värderingsmetod för småhus. I den byggde man systematiskt upp prislistor för olika byggnadsdelar som man sedan räknade ut baskostnader för och som gällde under vissa bestämda förutsättningar och vid en viss given tidpunkt. Uppgifterna sammanställdes i så kallade baskurvor utifrån vilken typ av planlösning byggnaden hade och justerades i förhållande till det enskilda fallet genom att de multiplicerades med så kallade ort- och tidsindex. För den som inte följde Bostadsstyrelsens standard gjordes också tillägg eller avdrag enligt en fastslagen skillnadspris- och extraprislista (Jonsson, 1985, s. 34).

Syftet med denna beräkningsmodell var att den skulle fungera som en bromskloss mot allt för kraftiga kostnadsstegringar på bostadsbyggandet, men även att den skulle fungera återhållande på den statliga lånegivningen till bostadsbyggande (Jonsson, 1985, s. 34). Kraftig inflation i och med Koreakriget gjorde dock att byggnadsmaterialpriset steg mycket häftigt och påverkade produktionskostnaderna för småhus. De statligt belånade småhusen ökade från i snitt 22 500 kronor år 1948/49 till 56 000 kronor 1955/56, alltså en ökning på 125 procent under en sexårsperiod. Samtidigt kvarstod de maximala belåningsvärdet. Genom den generella prishöjningen ökade den egna kapitalinsatsen och

översteg i många fall de tänkta 10 procent som, efter lån, skulle kvarstå av den totala produktionskostnaden. Detta påskyndade en utveckling till förmån till kapitalstarkare grupper i samhället (Bergerson, 1975, s. 83 – ff).

Inte bara det snäva belåningsutrymmet kritiserades i media och av borgerliga politiker, utan även de utformningsregler med begränsningar i bostadens yta. Även om maximigränsen för bostäder uppförda med statliga lån under 1950-talet höjdes till 125 kvadratmeter fick regeringen utstå kritik för att man inte var i fas med tiden. Att så var fallet kan exemplifieras med att lokala typritningar kringgåts genom att till exempel rita in ett stort så kallat hobbyrum, som inte räknades in i bostadsytan, men placera det i markplan med fullstora fönster för att kunna användas som boendeyta (Claesson, 1975, s. 128).

När Socialdepartementet lade fram sitt betänkande av bostadspolitiska utredningen 1956 ändrades inriktningen för den sociala bostadspolitik som grundlagts i och med bostadssociala utredningen drygt tio år tidigare. Med utgångspunkt i bostadsbyggandets kapitalförsörjning ansåg man det önskvärt att de generella subventionerna avvecklades. Man framlade att en allmän förbättring i relationerna mellan hyra och inkomst framöver skulle förbättras genom andra medel än generella subventioner. Anmärkningsvärt är att man ansåg att politiska stödåtgärder fortfarande var nödvändiga när det kom till småhusproduktionen. I utredningen står det bland annat:

"Vidare bör småhusbyggandet uppmuntras och de bostadspolitiska stödåtgärderna få en sådan utformning, att de främjar familjernas bosättning i egnahem, radhus och kedjehus".

Resonemanget fortsätter:

"... Däremot har vi ännu inte icke funnit tiden vara inne för en fullständig avveckling av kapitalsubventionerna till enfamiljs- och tvåfamiljshus. Önskemålet att särskilt främja egnahemsbyggandet och att ge hushåll med ordinära inkomster ekonomiska möjligheter att bebo lägenheter i egnahem motiverar att sådana subventioner tills vidare bibehålls." (SOU 1956:40, s. 54 – 55).

Det verkar som om politikerna i och med det, för att knyta an till Leif Jonssons resonemang, snarare såg på enfamiljshusets fortsatta utveckling i termer av ekonomi och praktiska aspekter, än ur ett ideologiskt perspektiv. Utvecklingen av småhusbyggandet hör enligt det synsättet samman med de breda hushållskiktens ekonomiska betingelser och en tydlig rationalisering av stadsplaneringen och byggnadsmetoder. När Bostadsbyggnadsutredningen tillsattes 1959 ser Jonsson en skiftning i bostadspolitik som möter den tidigare presenterade kritik om att inte ligga i fas med tiden (bland annat genom att begränsa den maximala bostadsytan). Socialministern Torsten Nilsson betonade att klargöra det framtida bostadsbehovet närmare, liksom att undersöka efterfrågan på olika hustyper och bostadsstorlekar. I och med det kom regeringen i högre grad att se bostaden som en del av en marknad, snarare än en socialpolitisk fråga (Jonsson, 1975, s 24 – ff).

3.3 Politiska målsättningar för en "god bostad i småhus"

Den bostadssociala utredningen angav inga särskilda målsättningar för specifika bostadsformer. Den utstakade politiken rörde alla former av bostäder, och innefattar således småhusbebyggelsen (SOU 1945:63, s. 348). Även om utredningen hade som syfte att skapa en utjämnande bostadspolitik mellan stad och land så gjordes en tydlig uppdelning i vad målen med politiken var. I staden handlade det om att bygga bort bostadsbristen och tillgodose bostadsbehovet till det växande hushållsbeståndet. I detta rymdes också frågor om höjning av bostädernas standard i form av lägenheternas rymlighet samt den stadsplanemässiga utformningen av bostadsområdena. På landsbygden fanns ingen bostadsbrist att bygga bort. Där handlade det snarare om att höja den allmänna

standarden på de befintliga bostäderna i form av utrymme och utrustning. Även lokaliseringen av bostäder var en fråga som utredningens författare lyfte angående landsbygdens bostadspolitik, då ur samhällsbyggnads- och jordbruksrationaliseringssynpunkter (SOU 1945:63, s. 350).

Vad som även framkommer tydligt i bostadssociala utredningen är viljan att placera in den sociala bostadspolitiken i en övergripande ekonomisk teori, samtidigt som den vilar på en radikalare samhällssyn än den tidigare förda bostadspolitiken. I bostadssociala utredningen står det bland annat:

"Vid en diskussion av målsättningen för bostadspolitiken under efterkrigstiden kan frågan icke ställas från enbart bostadssociala utgångspunkter. Den måste bedömas i samband med de stora befolkningspolitiska och – när det gäller landsbygden – jordbrukspolitiska och jordsociala problem, som för närvarande är under utredning. Den måste vidare – till den sida som utgör produktionspolitik – ställas in under ett allmänt sysselsättningspolitiskt program" (SOU 1945:63, s. 348).

De problem som utredningen åsyftar är dem som behandlas i 1947 års jordbrukspolitiska beslut. Något längre fram fortsätter framställandet av vad bostadspolitiken ska hjälpa till att åstadkomma:

"Ett bostadspolitiskt program måste så utformas, att det på bästa möjliga sätt samtidigt tillgodoser olika synpunkter: den bostadssociala, att befördra bostadsstandardens höjande, den arbetsmarknadspolitiska, att bidra till sysselsättningens stabiliserande, den befolkningspolitiska, att skapa bättre villkor för familjebildning och familjeutveckling och verka utjämnande på barnförsörjningskostnaderna o.s.v." (SOU 1945:63, s. 348 – 349).

Den övergripande målsättningen som går att utläsa är dock att höja den allmänna standarden på människors bostäder och att skapa förutsättningar att bygga bort bort den trångboddhet och den bostadsbrist som fanns. I utredningen går också att spåra en form av normativ inställning till hur goda boendemiljöer skulle skapas. Man skriver bland annat:

"Däremot är det särskilt för de större städernas del ett väsentligt krav, vars uppfyllande bör ställas som villkor för beviljandet av familjebidrag, att inte endast lägenheterna i sig själv är av god beskaffenhet utan också att huset är av lämplig typ för familjer med minderåriga barn samt att omgivningarnas stadsplanemässiga karaktär är sådan att möjligheterna för barnens utevistelse och lek äro gynnsamma" (SOU 1945:63, s. 407).

Man fortsätter med att fastslå att bidrag till bostäder i tätbebyggda och starkt trafikerade stadsdelar med sluten bebyggelse endast i undantagsfall bör utdelas (SOU 1945:63, s. 407). Detta är en föregående orsak till de kraftiga saneringarna som många svenska städer genomgick under främst 1960-talet. Målet att inte bevilja lån till centrala stadsdelar med kraftig trafik inbegrep även förbättrings- och ombyggnadslån som tillsammans med andra krav på bostäderna föranledde de stora omdaningarna av statskärnorna.

Till utredningen finns i denna anda en bilaga där arkitekten Uno Åhrén ger sin (och mest troligt hela utredningens) syn på ett planmässigt samhällsbyggande (SOU 1945:63, s. 608 – ff.). Åhrén menar där att samhällsbyggandet lider av allvarliga brister, och att det är dags att leda den in på bättre banor. Hans visioner om en modern stadsbyggnad bygger på det engelska "community centres" där områden bildar självständiga enheter med bostäder, service och arbetsplatser, även om Åhrén tillägger att vissa arbetsplatser inte kan passas in i detta system. Målet är en närhet till service och arbete för att minska den rörlighet i det vardagliga livet som han hävdar att industrialismen har skapat. Intressant ur ett småhusperspektiv är att notera att Åhrén tycker att de bostäder i egna hem som uppförs med allmänna medel ska bidra till en god samhällsbyggnad. Han anser det inte vara motiverat att med låneverksamhet bidra till en utspridning av bostäderna och menar att här finns en

möjlighet att med "positiva krav" i samband med statliga investeringar styra samhällsplaneringen. Uno Åhrén avslutar med att "Det brådskar" och slår fast att man bara har 2 – 3 årtionden på sig att åtgärda de "gångna 7 – 8 decenniernas grova misslyckanden." (SOU 1945:63, s. 638 – 639).

När det kommer till vad man kan tolka som specifika målsättningar med småhusbyggande menar man i bostadssociala utredningen att enfamiljshusen, givetvis, spelar en stor roll i stora och medelstora städer men att det där nästan alltid finns möjlighet att hyra lägenhet i flerfamiljshus. På landsbygden finns inte denna möjlighet och där fungerar småhusen som den dominerande och ofta enda formen för bostadsförsörjning (SOU 1945:63, s. 457 – 458). På så sätt hänger målsättningarna för småhusbyggande mer samman med viljan att utjämna bostadsförhållandet mellan stad och land, snarare än att föredra en viss boendeform.

Således ser författarna det som den största angelägenheten att förbilliga produktionen av de mindre hustyperna för att förbättra bostadsstandarden. Detta talar man om för de orter där bostadsförsörjningen till stor del bygger på möjligheten att uppföra ett enfamiljshus. Även om fokus ligger på de mindre orterna och landsbygden så speglar även arbetet mot att produktionen ska bli billigare en nationell inriktning. För dem som uppförde ett enfamiljshus i de större städerna var så klart också inslag som gjorde uppförandet av huset billigare intressant, även om det fanns en större möjlighet till att hyra lägenhet. På så sätt kan landsbygdens stora behov av billiga småhus ha hjälpt till att göra det enklare att uppföra ett eget småhus även i de större orterna, med tanke på förhållandet mellan kostnaden för en bostad och inkomsten (SOU 1945:63, s. 457 – 458).

De fastslagna mål som här har refererats ur den bostadssociala utredningen behålls i de utredningar på området som staten tillsätter under de kommande 20 åren. Justeringar görs efter den förbättrade levnadsstandard som efterkrigstiden innebar, men inriktningen blir densamma. Detta gäller för till exempel 1951 års bostadsutredning, 1954 års familjeutredning, 1955 års bostadspolitiska utredning och i 1956 års byggnadslåneutredning. Så sent som i "Höjd bostadsstandard", SOU 1965:32, refereras det till de uppställda målen i bostadssociala utredningen. Detta alltså efter att miljonprogrammet startat i Sverige (Berg, 1992, s. 18).

Leif Jonsson menar i sin avhandling att målen med den förda bostadspolitiken för småhusbyggande byggde på en kontinuerlig uppföljning av utvecklingen inom byggbranschen och en strävan från de myndigheter som beviljade lånen att anpassa reglerna för lån mot de förändringar som skedde. Detta kan ses som en av de faktorer som skulle vägas in mot de större politiska målen i bostadssociala utredningen och jämkas mot dessa. Jonsson menar dock att man även måste beakta statsmakternas målsättningar, specificerade i krav, på att lånereglerna skulle hämma en icke önskvärd standardhöjning. I de uppställda målen låg att man inte ville se en lyxproduktion av bostäder finansierad av statliga medel (Jonsson, 1985, s. 37 – 38).

3.4 Statlig kontroll över byggandet

Bostadssociala utredningen lyfter fram det tidiga 1940-talets bostadspolitik som en sådan med en tydlig centraliserad prägel. Beviljandet av lån och teknisk och ekonomisk granskning av byggprojekt skedde då på central nivå som en konsekvens av avsaknaden av tillräckliga organ på kommunal nivå för att handha de frågorna. Utredningen såg det som nödvändigt att utveckla bostadspolitiken i en decentraliserande riktning. Angående kommunernas ansvar i bostadspolitiken skrev man bland annat:

"... utöver den rena förmedlingsverksamheten med därtill hörande funktioner (vägledning åt sökande, bedömning av sökandes personliga och ekonomiska kvalifikationer som låntagare,

viss tillsyn, utbetalning av lån och bidrag, mottagande av annuitetsbetalningar o.s.v.) kunna påräknas en mera självständig och aktiv insats i form av dels teknisk och ekonomisk granskning av byggnadsprojekt, i vilka kommunen själv ej är direkt engagerad..." (SOU 1945:63, s. 521 – 523).

Utöver åläggandet om organ på den kommunala nivån inrättades också en länsbostadsnämnd i varje län. Dessa nämnder låg under den centrala myndigheten Bostadsstyrelsen. Beslut om lån för småhus flyttades till länsbostadsnämnden i varje län (SOU 1976:26, s. 40).

Kristian Berg skriver om hur dessa organisatoriska lösningar kom att avspegla sig i en myndighetskontroll av vad, och hur, folket byggde. Det handlar om ett maktutövande, där kontrollen av hur folk byggde och därmed bodde, aldrig varit så stark och omfattande som under efterkrigstiden:

"Man kan givetvis se detta som en maktutövning par excellence, som tvång, som statligt diktat, som förmynderi. Bostäderna, egnahemmen, hälsovård, hygien, "ett rum och kök", är delar av ett stort socialt moderniseringsprojekt. Man skulle kunna beskriva förloppet som en civilisationsprocess, där de nya bostäderna blir till politiska och sociala reklampelare". (Berg, 1992, s. 71).

Berg ger ett exempel från 1955 i Alanäs i Jämtland, där en färgfabrikant har haft en skriftväxling med en privatperson angående nyansen på en beställd färg. Kunden skriver till fabrikanter:

"Till svar å ovanstående får jag meddela Eder, att denna sortens färg får jag icke begagna på mitt hus, detta har byggnadsnämnden sagt till om, och förbjudit mig, det skall vara äkta oljefärg. Jag har statligt byggnadslån, och det är dessa herrar som bestämmer".

Färgfabrikanten skriver med detta som bakgrund till kommunen och ifrågasätter att byggnadsnämnden kan förbjuda den aktuella färgen med motiveringen att den inte är äkta. Även om det inte var regel att kommunens kontroll av husbyggarna gick så långt som i exemplet, så kan tonen från husbyggaren lite visa på synen på den kommunala verksamheten (Berg, 1992, s. 68 – 69). Berg påpekar dock också att man inte får nöja sig med att se bostadsbyggandet enbart i ljuset av en maktutövning drabbandes lokalsamhällena och individerna, och att det bostadsbyggande som skedde var oönskat av individerna. Standardhöjande inslag som vatten, avlopp, modernt kök och större utrymmen var generellt uppskattade förbättringar av ofta usla bostäder. På så sätt kan man se den statliga kontrollen som "en garant för "den goda bostaden"" (Berg, 1992, s. 72).

4. Konstruktion och arkitektur för småhus

4.1 Rationaliserad konstruktion

1947 användes fortfarande den traditionella plankväggen i över 75 procent av alla nybyggda småhus. I och med den materialbrist som drabbade byggbranschen under andra världskriget, och de under efterkrigstiden påföljande stigande materialpriserna, drev på ett utvecklingsarbete för att arbeta fram ett rationellt material-, och i förlängningen, kostnadseffektivt sätt att konstruera småhus i trä (Jonsson, 1985, s. 117). Min tolkning är att detta också var av stor vikt för att kunna hålla nere produktionskostnaderna på de nivåer som de statliga lånen var satta. För att de målsättningar som fanns om ett gott boende i småhus skulle kunna uppfyllas var det nödvändigt att arbeta fram en virkes- och kostnadsbesparande konstruktion.

Den studieresa till USA som gjordes på initiativ av Kungliga Socialdepartementet under våren 1946 var av stor betydelse för framtagandet av en sådan konstruktion i Sverige. Med i delegationen fanns den dåvarande länsarkitekten i Göteborg, Erik Friberger, ingenjören Evert Strokirk från Bostadsstyrelsens föregångare Statens byggnadslånebyrå och Hjalmar Granholm från Chalmers byggnadstekniska laboratorium. Intrycken från den resan presenterades sedan i en rapport. I den pekade de medverkande inte på några konkreta punkter utan snarare på områden där det svenska småhusbyggandet hade mycket att lära av den amerikanska industrin. Hjalmar Granholm konstaterade sammanfattningsvis att: "... även det enklaste enfamiljshuset av trä måste behandlas som ett ingenjörproblem av stor ekonomisk betydelse." (Jonsson, 1985, s. 117 – 118).

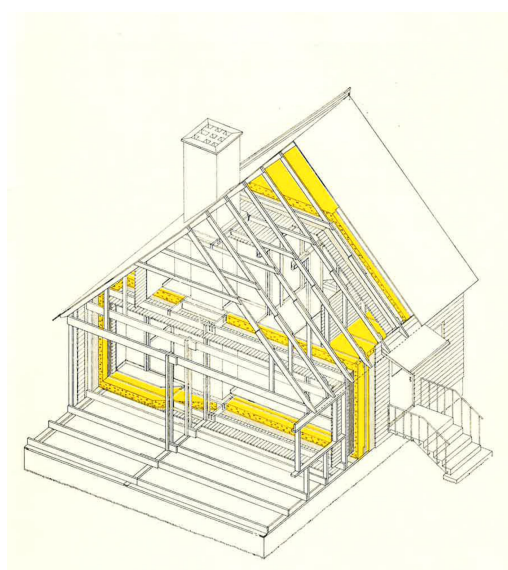

Fig. 7: Genomsnitt av Bostadsstyrelsens regelhus-lösning som genom att spara virke var ett billigare system att bygga småhus med (Regelhuset, 1953).

Studieresan till USA låg också till grund för att Bostadsstyrelsen utarbetade vad man kallade för regelhuset som i den skrift som styrelsen utgav 1953 gavs underrubriken "Ett ekonomiskt handbyggt trähus". Man hade som mål att detta system där de bärande elementen utgjordes av ramar skulle ersätta det allmänt använda plankbyggandet. Det låg i ett nationalekonomiskt intresse att ta vara på virket, och författarna såg det som en väl motiverad reform att pådriva en förändring av det svenska trähusbyggandet. Man poängterade dock att detta inte var något ställningstagande gentemot andra byggnadsmaterial och byggnadssätt (Regelhuset, 1953, s. 4).

Systemet kom att få stor spridning dels genom Bostadsstyrelsens typritningar (som uteslutande byggde på detta system) men även genom de många företagen som levererade monteringsfärdiga småhus. Det byggde på att ett antal "ramar" restes och monterades på en färdigställd grund. Dessa ramar bestod av stående regler längs husets bredd, ihopmonterade med takbjälkar och takstolar. Dessa monterades en och en med ett mellanrum som styrdes av öppningar för fönster och dörrar, lämplig spännvidd för panelklädnad på tak och väggar och möjliggöra en effektiv isolering med mattor eller skivor utan spill. Bostadsstyrelsens tester gör att de rekommenderar ett avstånd på 72 centimeter mellan vardera ram (Regelhuset, 1953, s. 10 – ff.).

4.2 Typritningar och monteringsfärdiga småhus

Bostadsstyrelsens typritningsverksamhet har en central roll för att förstå efterkrigstidens småhusbestånd. Arkitekterna vid styrelsens Tekniska byrå (bland annat Sigurd Westholm, Gunnar Wejke, Rune Dahlberg) började att rita typlösningar på grund av att många av de ritningshandlingar som kom in till Bostadsstyrelsen för granskning upplevdes som både amatörmässiga och undermåliga för att kunna bevilja egnahemsloan. Arkitekterna ansåg att det fanns en behov av goda förebilder och vägledning i hur den enskilde byggherren skulle utforma ett bra boende i småhus. Styrelsens övriga skrifter, bland annat den tidigare nämnda *Regelhuset* och informationsskriften *God bostad i småhus*, som mer vände sig den enskilda egnahemsbyggaren i fråga om hur man skulle tänka inför ett uppförande av ett eget hem, spred ideal om hur man skulle bygga och hur man skulle leva i småhus. Bostadsstyrelsens typritningskataloger, som utkom från och med 1950, fick en direkt betydelse för egnahemsbyggandet fysiska utformning, som givetvis hängde samman med de övriga skrifterna i serien. Utifrån katalogerna sålde man sedan ritningsseter till byggherrarna. Dessa var som mest populära vid mitten av 1950-talet och gjorde en toppnotering år 1956/57 då man sålde över 1200 typritningsseter. Försäljningen kom att ligga till grund för ett omfattande, enskilt byggande i hela landet (Jonsson, 1985, s. 57 – ff).

Den mest populära typritningen från Bostadsstyrelsen var den som fick typnummer 167 (enligt Bostadsstyrelsens interna statistik, återgiven i Jonsson, 1985, s. 64). Den såldes i sammanlagt 1459 typritningsseter, varav den absoluta merparten såldes under åren 1951 – 56. I sina typritningskataloger visas en fullt möblerad planlösning på 1,5-planshuset upp. Typen har en så kallad elastisk planlösning (som också förordas i *God bostad i småhus*) vilket innebär att huset kan användas som både en- och tvåfamiljshus efter behov. Det nästintill kvadratiska huset har en enkelt entré med skärmtak och en betongtrappa på en av gavlarna. Bostadsstyrelsen förklarar att hustypen lätt kan användas som generationsboende eller innehålla uthyrningsdel, men att den med små medel även kan anpassas till en större familj, då med en total bostadsyta på 110 kvadratmeter (alltså något för stor för att få ta del av egnahemsloänen i början på 1950-talet innan maximitan höjdes till 125 kvadratmeter). Även här är det värt att notera den grad av helhetslösning som den presenterade typen ger, byggnaden är planerad så att det nästintill inte går att förändra den möblering som typritningen presenterar. Bostadsstyrelsen meddelar också att en anslutande typ finns tillgänglig, 167 S, som är en spegelvänd plan av ursprungstypen och är lämpligare när husets entré är vänd åt söder (Typritningskatalog, 1956, s. 29).

Fig. 8: Den bild av Bostadsstyrelsens typ 167 som presenterades i typritningskatalogen från 1956. Med denna typ av målande illustrationer marknadsförde man livet i småhus. (Typritningskatalog, 1956, s. 29)

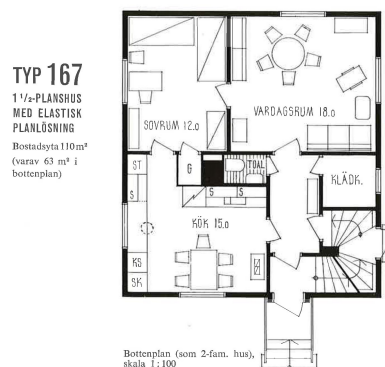

Fig. 9: Plan för typ 167 bottenvåning. (Typritningskatalog, 1956, s. 28).

I Bostadsstyrelsens typritningskatalog från 1956 ingår ritningar till 26 olika hustyper. Någon anpassning till några regionala byggnadstraditioner går inte att avläsa i varken text eller bild utan de uppförda husen skulle lika gärna kunna stå i Skåne som Norrland. Samtliga hustyper presenteras med planlösning, sektion med våningshöjd och takfall och en kortare förklarande text av fördelarna med den specifika planen. Mest iögonfallande är de målningar som tar upp störst plats på det uppslag som varje plan vigs. I klara färger ger dessa målningar en bild av hur livet skulle te sig i det nya hemmet. Oavsett årstid ligger en känsla av ledighet och frihet över målningarna. Människorna är vaga, utan ansiktsdetaljer, och skulle kunna vara vem som helst som bladdrar i typritningskatalogen. Är det sommar så står grönskan i sin fulla prakt, på typ 107 är en solstol målad i förgrunden under blommande äppelträd (Typritningskatalog, 1956, s. 11). På den mer höstlika målningen till typ 121 är träden klarröda (precis som huset). Man ser barn som leker under överseende av en mor på den under tak indragna entrétrappan (Typritningskatalog, 1956, s. 13). På vintern är det källar och snögubbar under kala björkar som galler och på den mest sålda typen 167 ser man en äldre gråhårig man med pipa inspektera, vad man får tro är ett barnbarns, modellbåt medan mor vinkar från fönstret och far går och plöjer på en bakomliggande åker. Som för att sälja in möjligheten till ett lyckat generationsboende (Typritningskatalog, 1956, s. 29). På så sätt erbjöd inte bara Bostadsstyrelsens typritningar tekniska lösningar på bostadsfrågan, utan man sålde dessa genom en estetik som visade upp det goda, (i stort sett) lediga livet.

Det var inte bara Bostadsstyrelsen som ritade typritningar för småhus. I de större städerna ritade de kommunala bostadsföretagen typritningar för det organiserade självbyggeriet och även småhusfabrikanterna tog fram olika typer av hus som sedan kunde varieras efter vad kunden efterfrågade. Ofta blandades dessa tre typritningsaktörers verksamhet samman. Att de övriga företagen anammade flera av de principer som Bostadsstyrelsen satte genom sina typritningar är relativt logiskt. De var ofta yteffektiva och rationella och var framtagna för att erbjuda en stor bostadsyta till en låg kostnad. I och med att Bostadsstyrelsen var beviljande myndighet för de statliga egnahemslånen så gjorde det det lättare för husbyggarna att få lån beviljat om småhus- och de kommunala bostadsföretagens ritningar låg nära Bostadsstyrelsens typritningar.

Kataloghusen, eller de monteringsfärdiga husen, har sin grund i sekelskiftets sågverks- och snickeriindustri och har genom hela sin historia haft en stark anknytning till Smålandsregionen, där en tredjedel av företagen så sent som vid 1970-talets slut var lokaliserade. Leif Jonsson menar att det vidare finns en problematik i att avgöra om ett företag ska ses som ett monteringshusföretag eller som ett entreprenadföretag med viss förtillverkning i egna fabriker. Under 1950-talet stod de monteringsfärdiga husen från båda dessa företagstyper för mellan 55 och 40 procent av samtliga småhus uppförda med statliga lån (Jonsson, 1985, s. 98 – ff.).

Även om intresset för en industriell bostadsproduktion växte under efterkrigstiden så var det övervägande arbetet på arbetsplatsen ännu organiserat utifrån de hantverksbaserade skråindelningarna där de olika arbetsmomenten hade var sitt fack, som i viss mån förhindrade att deras anslutna medlemmars arbetsuppgifter överfördes från byggnadsplatsen till industrin. Vid sidan av det fanns också självbyggeriet som i viss mån levde kvar, om inte annat för att hålla nere den egna kapitalinsatsen vid uppförandet av ett eget hem. Även begränsade möjligheter att transportera större byggnadselement eller helt industriellt tillverkade hus gjorde att industrin under 1950-talet främst kom att inriktas på system med små byggnadselement. Det finns dock exempel av experimentiell karaktär, med inspiration från främst USA, där helt industriellt tillverkade villor levererats helt färdigställda (Edlund, 2004, s. 136 – 139).

Grupphusentreprenader som följde på en aktiv bostadspolitik gav upphov till nya samarbetsformer mellan grupphusföretagen och olika typer av entreprenadföretag. Monteringshusföretagen hade en stark ställning gentemot de lokala småbyggmästarna när det kom till mindre entreprenader medan förhållandet var det motsatta när det kom till större grupphusentreprenader, som Kyrkbyn är ett exempel på. Där var monteringshusföretagen helt underkastade de stora grupphusentreprenadföretagen. De kunde med sin starka ställning spekulera i monteringshusföretagens marginaltillverkning, och genom att ta in anbud från en stor rad företag pressa priserna i botten. Monteringshusföretagen har haft olika strategier för att komma ur detta beroendeförhållande som påverkat företagets vinst. I vissa fall har man byggt upp stora projekteringsavdelningar och konkurrerat med entreprenadföretag om byggnadsprojekt. Andra företag har bildat byggnadsbolag för att sköta entreprenadsidan. Flera exempel finns också på företag som i stället satsat på en långtgående rationalisering av den egna produktionen för att göra det möjligt att serietillverka olika byggnadselement så billigt som möjligt. Förhållandet med entreprenadföretagen fick dock många företag att helt enkelt ge upp grupphusmarknaden och helt inrikta sin produktion på styckehusproduktion till den växande medelklassen (Jonsson, 1985, s. 100). Som tidigare nämnts i denna uppsats kan monteringshusföretagen under den undersökta tidsperioden inte ses som drivande i arbetet med hur bostäder skulle vara planerade och utrustade. Genom lånereglerna var man hårt bunden till de regler som var uppsatta, och de stigande virkespriserna gjorde det ännu svårare för företagen att driva på utvecklingen. Initiativet låg hos de bestämmande myndigheterna som hade hjälp av en engagerad arkitektkår och en framväxande boendeforskning. På den byggnadstekniska sidan gick initiativet i stället till materialindustrin som med nya material som lättbetong kunde vara drivande i rationaliseringen och förbilligandet av det bostadsbyggande som den förda bostadspolitikerna eftersträvade (Edlund, 2004, s. 142).

I exemplet Kyrkbyn är det inte tal om totalt monteringsfärdiga hus som har levererats till byggnadsplatsen, utan snarare i fabrik producerade byggnadselement som leverats i buntar med noggranna monteringsritningar. Egnahemsbyrån som agerade entreprenör för hela byggnadsprojektet skickade ut produktionen av byggnaderna på anbud till ett flertal monteringshusföretag. Av dessa valdes Firma Byggleveranser i Grums ut att producera de första tio husen i området. Man kan se Egnahemsbyråns starka ställning gentemot monteringshusföretaget i det förkastande av företagets ritningar som gjordes, där Byggleveranser fick anpassa sig efter Egnahemsbyråns önskemål i form av planlösning och materialval (RGS 5).

Firma Byggleveranser kom enbart att producera de tio första husen i Kyrkbyn. Varför man inte fått möjlighet eller själva valt att inte leverera byggnadselement till de resterande husen framgår inte av arkivhandlingarna. Kanske var det inte lönsamt för företaget med de avsteg från dess typproduktion som man var tvungen att göra efter Egnahemsbyråns önskemål, eller kanske var beställaren inte nöjd med någonting i leveransen från Byggleveranser. Uppdraget att leverera de resterande husen gick i stället till Anebyhus AB (RGS 5), ett av de många monteringshusföretag från Småland som var (och fortfarande är) verksamma på marknaden. Dessa var under den undersökta tidsperioden inte ett av de största Smålandsföretagen, men ökade under 1950-talet sin produktion från 96 hus per år till 326 hus per år (Edlund, 2004, s. 166). Precis som vad som var gängse, var ingen av de monteringshusföretag som var inblandade i uppförandet av småhusen i Kyrkbyn någon drivande kraft bakom utformningen. De var snarare leverantörer av en beställd vara som tydligt preciserats i bestämmelsehandlingar. Egnahemsområdet i Kyrkbyn var dock byggt som ett område av monteringsfärdiga hus och således en del av monteringshusföretagens verksamhet och roll i byggandet av 1950-talets grupphusområden.

4.3 Arkitekturideal för småhus

I de skrifter från 1940- och 50-talet som behandlar bostadens utformning ligger fokus på husets funktionalitet. Arkitekten Nils Halla vid Bostadsstyrelsens föregångare, Kungliga Egnahemsbyrån, sammanfattar tidens syn på småhusarkitektur. Han menar att i ett samhälle som karaktäriseras av en centraliserad maktutövning är symmetri och representation det viktigaste och naturliga. Demokratiska tider, som efterkrigstiden, styrs av andra ideal och tar sig andra uttrycksmedel, menade Halla. Barockpalatsen var på så sätt funktionella för sin tid, men uppgiften för de socialt engagerade arkitektkåren blir i stället att bygga en funktionalism till folket, som kan komma att fungera för de breda massorna (Hem i Sverige, 1945, s. 80).

Halla fortsätter med vad som nästan kan ses som en programförklaring för tidens småhusarkitektur:

" Sociala och hygieniska frågor har skjutits i förgrunden. Detta har fört med sig nya synpunkter på bostadsfrågan och skapat nya krav på utformningen av våra bostäder. Representationssynpunkten får stå tillbaka. Man "bygger huset inifrån", vilket dock ej behöver innebära avkall på estetiska krav. De estetiska idealen och uttrycksmedlen får endast en annan karaktär än tidigare." (Hem i Sverige, 1945, s. 80).

I den skrift av Industriens Bostadsförening som gavs ut med resultatet av den utlysta *Arkitekttävling om tjänstemannabostäder för industrien* trycks det på att uppdraget har varit att ta fram billiga, praktiska och trevliga bostäder. I prisnämndens utlåtande berömmar man de skickligaste tävlingsdeltagarna för hur de ägnat stort intresse åt att föga samman de ställda utrymmeskraven till trevliga och vackra bostäder. Detta har dock, enligt prisnämnden, i allt för stor grad gått ut över kravet på att bostäderna skulle vara billiga att producera. Över lag anser nämnden att de inkomna förslagen fått en allt för ensidig lösning i förhållandet mellan trevnad och ekonomi (*Arkitekttävling om tjänstemannabostäder för industrien*, 1947, s. 8).

Förslaget som belönades med första pris i radhusgruppen ritades av ingenjör Ulf I:son Bergman och bar namnet Zig-Zag. På ritningarna och skisserna till förslaget kan man se avskalade och symmetriska 1,5-planshus sammanlänkade med en byggnadskropp i en våning. Prisnämnden lyfter fram att genom att placera entré och ekonomitrymmen i den lägre byggnadskroppen så vinner man stora fördelar i planlösningen, så som tillgänglighet och en större tomtbredd. Bostadsdelen har ett brant sadeltak med två takkupor mot gården och en centralt, mot gården, placerad skorsten, medan den lägre byggnadskroppen har ett flackare sadeltak som på så sätt möjliggör två gavelfönster på bostadsdelens ovanvåning. Förslaget visar på en väldigt liten takfot och ett mycket svagt utskjutande gavelsprång. Källarsockeln är låg och gör det möjligt med en tydlig koppling till gården med dubbeldörrar med stora fönsterpartier i båda huskropparna. Prisnämnden anser att förslaget, tack vare den tydliga kroppsbildningen, lämpar sig väl för standardtillverkning. Förslaget prisas även för att byggnadskostnaden är relativt låg (*Arkitekttävling om tjänstemannabostäder för industrien*, 1947, s. 17 – 18).

I boken *Så byggdes villan* som ämnar ge en karaktärisering av villabyggandet under de olika decennierna mellan 1890 och 2010 så konstaterar författarna att arkitektritade styckebyggda villor utgjorde en mycket liten del av vad som byggdes under efterkrigstiden. Från slutet av 1950-talet uppfördes en ännu större del av småhusbebyggelsen som gruppbyggda områden med en enhetlig, saklig och produktionsbetingad arkitektur. Planläggningen av områdena stod i centrum och typritningarna ritades till en början av ledande arkitekter (Björk, Reppen & Nordling, 2009, s. 10). Författarna menar att 1950-talet präglades av en designglädje som tillät arkitekterna att ompröva hur husen skulle utformas. Man prövade nya sätt att forma

huskropparna och lät husets funktion synas i exteriören. Många enplanshus uppfördes, ofta med två förskjutna byggnadskroppar. Även asymmetriska sadeltak och fasader var nya arkitektoniska inslag. Nya material som eternit och glasbetong lanserades och man prövade nya sätt att kombinera olika fasadmateriäl. Ett vanligt exempel var att man kombinerade tegel med trä eller puts i kraftiga kulörer (Björk, Reppen & Nordling, s. 108). För att knyta an till Leif Jonssons karaktärisering av småhus så hör dessa arkitekturideal snarare samman med vad han kallar övergångsformer, som blev vanliga mot slutet av 1950-talet (Jonsson, 1985, s. 164 – ff.).

Inslag av mer generell karaktär var bland annat att putsade fasader ofta färgsattes i dämpade kulörer medan träfasader gärna målades i ljusa pastellfärger. Både puts- och träfasader uppfördes utan markerade knutar och foder. Enkla sadeltak med en- eller tvåkupigt lertegel dominerade och takfoten var ofta väldigt liten. I södra Sverige fortsatte traditionen med hus som saknade gavelsprång, medan man till exempel i Bostadsstyrelsens typritningar även kan se att gavelsprången i allmänhet var relativt små. Samtliga hus, med eller utan källare, hade också en markerad putsad sockel (Björk, Reppen & Nordling, 2009, s. 108).

De egnahem som uppfördes i enlighet med den sociala bostadspolitiken, så som de presenteras av Leif Jonsson, knyter snarare an till de arkitekturideal som författarna till *Så byggdes villan* presenterar som tidstypiska för 1940-talet. Det decenniet karaktäriseras av ett förverkligande av funktionalismens ideal i en mer folklig riktning. Det var inte den funktionalistiska stilen som var det viktigaste, utan att bostaden fungerade på vad man ansåg vara bästa möjliga sätt. Detta ledde till att fasadens komposition fick en underordnad betydelse. Samtliga fasader saknar i allmänhet helt dekorativa detaljer. Den asymmetriska fönstersättningen och entréns placering mot en gavel på husets långsida skapar trots detta ett harmoniskt intryck. Byggnadsdetaljer som enkla skärmtak över entrén av korrugerad plåt eller plast, entrédörrar med en enkel glasning, betongtrappor med smidesräcke och tvåluftsfönster i trä, i liv med fasaden, var vanligt förekommande. Den dominerande fasadklädnaden var stående träpanel med en tunn lockläkt (Björk, Reppen & Nordling, 2009, s. 92 – ff.).

I den översiktliga karaktärisering som Leif Jonsson gör i sin avhandling, ser han två grundformer i utformningen av egnahem under 1940- och 50-talet, det är dels 1-planshuset och dels 1 1/2-planshuset. Den senare karaktäriseras exteriört av sin okonstlade enkelhet och kvadratiska grundform, den höga källarsockeln med högt liggande fönster, det branta takfallet, skorstenens placering mitt på takfallet och de symmetriskt placerade tvåluftsfönstrena. När det gäller 1-planshuset får det sin yttre karaktär av de anspråkslösa dimensionerna, ett flackt sadeltak och den likadana källarsockeln som på 1 1/2-planshuset. Jonsson ser också en särpräglad motsättning i fasadens gestaltning. Husets huvudfasad är symmetriskt utformad i nästan klassicistisk anda, där det drivits så långt så kapprummets lilla fönster till höger om entrén upprepats på motsäende sida, trots att där innanför bara finns en garderob. Samma symmetri återupprepas i källarsockelns fönstersättning. Den ena gaveln är även den symmetrisk med ett stort fönster medvetet balanserat mot vindsvåningens lilla fönster. Husets "baksida" har däremot fått en mer obunden fönstersättning där vardagsrummets fönster samlas vid en av gavlarna på funktionalistiskt sätt för ett maximalt ljusinsläpp till det rummet (Jonsson, 1985, s. 164 – ff.).

Kungliga egnahemsstyrelsens arkitekt, Nils Halla, vänder sig mot de tendenser till symmetriskt uppbyggda fasader som Leif Jonsson presenterar, som Halla menar ofta saknar funktionssammanhang med det inre. Han menar att dessa arkitekturlösningar saknar samband med modern tid och att det sannolikt bakom fasaden döljer sig en mindre funktionell plan. Han avslutar med att denna lösning är "Tyvärr ändock för vanlig!" (Hem i Sverige, 1945, s. 91).

När det kommer till planlösningar och -typer, så utgår efterkrigstidens egnahem från den traditionellt använda korsplanen. Nils Halla framhåller dock att det inte längre är nödvändigt att strikt hålla sig till en traditionell korsplan, då centralvärme gjort att alla rum inte behöver vara sammankopplade med murstocken. Hans modifierade korsplan med en förskjutet innervägg gör det möjligt att inrymma en tillfredsställande köksutrustning, som Halla menar är svårt i ett av traditionellt korsplanssnitt givet kök (Hem i Sverige, 1945, s. 91). Exempel i Bostadsstyrelsens typritningskatalog finns också där ytterligare en av innerväggarna flyttats för att möjliggöra ett större vardagsrum. Dessa modifieringar som är gjorda på de flesta av Bostadsstyrelsens kvadratiske typer gör att bottenplanet rymmer förstörade kök och vardagsrum och ett mindre sovrum. Den sista kvadraten i "korsplanen" används för utrymmen för tambur, trappa, förvaring och toalett. Källarvåningen följer bottenvåningens plan (med andra funktioner i rummen) medan i de fall där det finns en inredd vindsvåning så har dessa en friare planlösning. Där inryms ofta mindre utrymmen i våningsplanets mitt medan man placerat de större sovrummen mot husets gavelsidor. Detta gör att inga takkupor behöver tas upp för ljusinsläpp till övervåningen (Typritningskatalog, 1956, typ 154 – ff.).

Kungliga Bostadsstyrelsens skrift *God bostad i småhus* lade stor vikt vid hur tomten var utformad och gestaltad, och på vilka sett detta kunde berika boendet. Författarna rekommenderade en liten tomt, inte bara av kostnadsskäl, utan för att en lättskött trädgård som inte inkräktar för mycket på ägarens fritid är att föredra. Den nära kontakten med naturen och dess skiftningar var en av de stora fördelarna med ett egnahem som noga skulle beaktas under planeringen. Klara exempel på golvbeklädnad till uteplatser och gångar, utformning och materialval till hägnader och vilka exakta nytto- och prydnadsväxter som fungerar i respektive växtzon presenteras. Dessa tydligt vägledande exempel från Bostadsstyrelsen måste ha setts som samma sorts typlösningar som typritningskatalogerna erbjöd. Klara lösningar på hur livet skulle anordnas även utomhus i en ton som ville få det att låta som att det var en lätt affär att anordna och sköta en trädgård. I skriften förespråkas det även att huset inte placeras mitt på tomten då detta ger flera splittrade trädgårdsrum som blir svår att använda. Under rubriken *Stadsbilden* tas samordnandet av fastigheterna i ett område för att skapa en trevlig yttre miljö upp. Hustyperna ska skapa en vacker och tilltalande enhet där deras gruppering och rumsbildande verkan, växlingarna mellan slutenhet och öppenhet och intimitet och överblick är viktiga faktorer. Det lyfts fram att planerarna gestaltar området på bästa sätt ner på detaljnivå. Framför allt frågor som har med färgsättning, byggnadernas detaljutformning och behandlingen av terräng och vegetation lyfts särskilt fram (*God bostad i småhus*, 1956, s. 49 – ff.).

En inblick i hur de som ritade husen resonerade får man i de intervjuer som är gjorda med personer som varit anställda "ritare" på monteringshusföretagen i *Kataloghuset*. De medverkande personerna var inte alltid utbildade arkitekter, många hade formella ingenjörutbildningar, men var med om att rita typritningarna till de monteringsfärdiga husen. Deras intryck om arkitektur, regelverk och konstruktionskrav kan i stora drag gå att översätta till andra delar av arkitektkåren som arbetade med småhus under den undersökta tiden. Arne Edman, som arbetade som ritare på Myresjöhus, liknar ritandet med att bygga med Lego. Det var inte tal om att komma med vilda, nyskapande idéer utan fantasin kom genom att kombinera de på förhand givna byggklossarna. Han vittnar om strikt fastslagna system som man måste förhålla sig till. Var till exempel reglarna för produktionen satt till vissa mått gick det inte att rita in ett fönster någon annanstans utifrån andra ideal än vad som rymdes inom systemet ((Edlund, 2004, s. 115 – 117).

Ritarna ger en bild av hur *Svensk byggnorm* var något av en bibel som styrde arbetet tillsammans med företagets modulmått och lånereglernas bestämmelser. Man ritade hus efter den gällande lånebild, och visste att om kontantinsatsen blev för hög skulle

människor inte bygga. Inspiration inhämtades både på bostadsmässor i Sverige, men även utomlands och då främst i Danmark. Det var ett fönster mot USA:s husmarknad med nya tekniska uppfinningar och de typhus som producerades där. När väl husen var ritade på företaget anlätade man en katalogtecknare och en reklambyrå som översatte ritningarna i varuestetiska framställningar, som i slutändan var det som fick småhusspekulanter att köpa just det egna företagets monteringsfärdiga hus. Ofta var det inte så stor skillnad emellan de olika företagen och sålde en lösning så följde andra företag efter. Således kom bilden man skapade om företagets hus att bli en viktig del (Edlund, 2004, s. 117 – ff.).

4.4 Vad husköparna önskade sig

Om man utgår från de målsättningar, krav och normer som ställts upp med den förda bostadspolitiken under efterkrigstiden är det lätt att tro att alla som önskade sig hem i ett eget småhus önskade sig ett exakt likadant hus. Under rubriken *Vad vill småhuskonsumenten köpa?* som finns med i *Småhus grupp* fastslår Lennart Holm att den enskilda bostaden kan standardiseras, dess rum och utrustning kan få en sådan allmängiltighet att den kan användas av i stort sett alla hushåll (Småhus i grupp, 1960, s. 69).

Var vad som erbjöds nog för köparen av ett småhus uppfört med statliga lån? Många av dem som sökte och fick möjlighet att uppföra ett egna hem i Kyrkbyn kom från trånga och i många fall undermåliga bostäder. Några indicier på att köparna av småhus i Kyrkbyn skulle vara missnöjda med de typritningar de tilläts bygga efter finns inte i arkivmaterialet. Många önskade sig ett friliggande hus, kanske för att detta var sinnebilden av ett eget hem. I ansökningshandlingarna står det att intressenten inte funderat kring rad- eller kedjehus, något som vid fördelningen av tomträtter i flera kvarter har strukits av Göteborgs stads egnahemsbyrå. När det inte har funnits tomter med möjlighet att uppföra ett friliggande hus på, verkar det som om Egnahemsbyrån ”övertalat” köparen om att stryka raden om att intresse för rad- och kedjehus inte fanns för att sedan kunna fördela tomterna med den typen av boende. Längtan efter ett eget hem har till viss del kompromissats utifrån vad som kunde erbjudas av Egnahemsbyrån. På så sätt har man hellre tecknat sig för en mindre populär radhuslösning i stället för att vänta och chansa på att möjligheten att uppföra ett friliggande hus skulle dyka upp (RGS 3).

På de, efter tomt, individuellt anpassade typritningarna för området i Kyrkbyn, går det att läsa ut ett antal standardtillägg som många köpare valt att göra. På de ursprungliga typritningarna står det på vissa byggnadsdelar att de inte ”ingår i E-byråns standard”. Detta gäller främst ett garage till huset (som bara kunde erbjudas till de friliggande husen) och inredning av vinden. På en stor del av de individuellt anpassade ritningarna har köparen valt att inreda vinden med två extra sovrum. I de fall det rör sig om radhus har detta också fått till följd att ett par takkupor har behövts anordnas då ljusinsläppet inte gått att lösa genom gavelfönster. Där vinden har inretts är också en av de innerväggar som skapar ett sovrum till på bottenplan överstruken med noteringen: ”denna vägg kan uteslutas då vindsvåning inredes”. Ett antal av köparna har också valt att redan från uppförandet av det egna hemmet bygga ett garage för sin bil, medan det stora flertalet inte valde att göra den investeringen direkt vid uppförandet. I och med att dessa tillägg inte ingått i Egnahemsbyråns standard så har omkostnaderna för det inte legat med i den lånebeviljade produktionskostnaden, utan har finansierats av en egen kontantinsats utöver den som var inräknad i lånesumman. Det har på så sätt premierat dem som haft möjlighet att gå in med egna sparade pengar eller haft möjlighet att låna pengar på privat väg. Samtidigt har det för dem med större familjer varit nödvändigt att ur utrymmessynpunkt inreda vinden och få en bostad anpassad till familjens storlek (RGS 2).

5. Analys

Analysen av förhållandet mellan den bostadspolitik och arkitektur som har behandlats tidigare i denna uppsats, kommer att ställa de allmänna förhållandena mot exempelområdet i Kyrkbyn. Genom att diskutera de allmänna förutsättningarna för den drivna bostadspolitiken och de övergripande arkitekturidealen som rådde med det specifika området i fokus, vill jag visa på hur det presenterade materialet har format och styrt utformningen av ett enskilt område, i denna uppsats området Kyrkbyn.

5.1 Bostadspolitiken sett på småhusområdet Kyrkbyn

I Kyrkbyn byggdes samtliga bostäder med stöd av de statliga egnahemslånen. I arkivhandlingarna kan man följa hur det maximala belåningsvärdet har skiftat mellan de olika sökande och hur detta har påverkat den enskildas förutsättningar. När kassörskan Aina Hedqvist fick egnahemslån beviljat i december 1956 låg det maximala belåningsbeloppet för henne på 44 600 kronor. Detta kan jämföras med när handelsresande Tage Olofsson får sitt egnahemslån beviljat vid samma tid. Denne får då låna upp till 49 100 kronor för att uppföra sin bostad. Skillnaden ligger i att den senare vid tiden hade tre barn medan Hedqvist enbart hade ett barn. Antalet barn fick på så sätt en inverkan på den egna kapitalinsatsen som de båda var tvungen att gå in med, men kan också ses i ljuset av att Tage Olofsson med ett större antal barn mer troligt valde att inreda vinden redan vid nybyggnationen. Detta ingick inte i standard och var någonting byggaren själv fick bekosta. På så sätt fungerade belåningsvärdet utjämnande på vilka familjeförutsättningar man hade, men inte på de (ibland relativt stora) inkomstskillnader som fanns (RGS 1). På detta sätt menar jag att lånesystemet bröt med traditionen att bygga särskilda bostäder för arbetare och att staten snarare satsade på att jämna ut boendeförhållandena mellan klasserna. I Kyrkbyn finns exempel på ingenjörer och tjänstemän vid sidan av arbetare. Systemet gjorde ingen skillnad på vad man tjänade. I och med att tillägg kunde göras, kan det nästan tyckas att de högre inkomstklasserna premierades då dessa i större grad kunde påverka sina bostäder med en högre egen kapitalinsats.

De bostäder som uppfördes i Kyrkbyn uppfyllde de krav som ställdes upp för att få ta del av de statliga lånen. Bostäderna är små, drygt 70 kvadratmeter, men en möjlighet finns att med egen kontantinsats inreda vinden och på så sätt få en större bostadsyta. Man kan se utformningskraven i typritningarna för området. Bottenvåningen är välplanerad för att få in de tre rum och kök som fodrades. Stor vikt läggs i arkivhandlingarna vid att kök och badrum är utformade efter gällande svensk standard, och standardiserade lösningar på detta var ett krav på de anbudsförfrågningar som Egnahemsbyrån skickade ut. Även centralvärmelösningar ägnas stort utrymme i de framtagna ritningarna och stora utrymmen för dess anläggningar är inritade i byggnadernas källarplan. (RGS 2). I och med att området byggdes på tidigare obebyggd mark som ägdes av kommunen, och att tomterna hölls små med allmänna öppna ytor runt omkring kunde även tomtkostnaderna hållas nere. Som mest stod tomten för en femtedel av produktionskostnaden för ett friliggande hus, och något mindre för radhus (Stadsfullmäktiges handlingar 1953). Detta är en aktiv områdesplanering som styrdes av att tomtkostnaderna inte fick bli för höga, men som samtidigt byggde på de ideal som var gällande för stadsplaneringen.

Bostadsstyrelsen har som ett av villkoren för att de statliga egnahemslånen ska utbetalas till byggaren, att bottenlånet placeras i ett kreditinstitut som är godkänt av styrelsen. Detta står tydligt skrivet på alla lånebesked. I samtliga fall i Kyrkbyn har detta inneburit ett bottenlån hos Göteborgs sparbank. Det specificeras inte att bottenlånet skulle tas just hos Göteborgs sparbank, men att det i samtliga fall har gjort det tyder på att sparbanken har fört en aktiv låneverksamhet inriktad mot just egnahemsbyggande och att det har blivit praktik hos egnahemsbyggarna att söka sina lån hos just dem. Ortens sparbanks bör inte

underskattas som en aktör i den förda bostadspolitiken. Systemets genomförbarhet krävde att det fanns lokala låneinstitut som kunde erbjuda lån efter den statligt satta räntegarantin. Hade inte sparbankerna gått med på denna politik, hade det blivit i stort sett omöjligt att uppföra egnahem till de kostnader som gjordes, och den sociala bostadspolitiken hade inte kunnat förverkligas i samma grad och komma de mindre kapitalstarka grupperna till godo.

Kyrkbyn är nästan en direkt avbild av den samhällsbyggnad som Uno Åhrén målade upp i den bostadssociala utredningen. Området gestaltades efter en stadsplan uppförd av stadsplanechefen Tage William Olsson 1952. Området ligger i utkanten av staden men med närhet till service och arbetsplatser. Om än man inte kan se Kyrkbyns egnahemsområde som ett helt självförsörjande "community centre" så presenterar stadsplanen från 1952 det som en del av ett sådant. Småhusområdet planerades det som en enhet omskuren av matargator med korta säckgator som ledde fram till bostäderna. Dessa säckgator övergick sedan i ett nät av gång- och cykelvägar. Tanken var att i möjligaste mån skilja bostaden från den tunga trafiken. På baksidan av husen öppnade tomten upp sig och mötte nästa gatas tomter, och bildade på så sätt gröna rum för familjerna, väl avskärmade från gatorna. Dessa knöt också an till de allmänna grönytor som Tage William Olsson planerat in, och som skulle knyta samman de två delarna av egnahemsområdet och samtidigt fungera som en övergång (med en gångtunnel under vägen) till flerfamiljshusområdet i väster. Där skulle skola och service finnas. (Stadsplanehandlingar, 1952). På så sätt kan man se Kyrkbyn som ett tydligt svar på att rätta till de gångna decenniernas misstag, som bland annat Uno Åhrén menade att det brådskade att göra någonting åt – en grannskapsenhet utanför stadens slutna bebyggelse, skonad från trafik och inbäddad i grönska.

I de ansökningshandlingar för ett eget hem i Kyrkbyn som inkom till Göteborgs stads egnahemsbyrå är det lätt att se realiteten i de nationella målsättningar som sattes upp för bostadsbyggandet. De flesta sökanden anger trångboddhet som den viktigaste anledningen till att man söker ny bostad. Ett exempel är den ovan omnämnda handelsresande Tage Olofsson. Han bodde innan han fick uppföra sin bostad i Kyrkbyn, tillsammans med sin fru och sina tre barn, i en enrumslägenhet på Hjalmar Brantinggatan som han angav vara "halvmodern". Han hade aldrig tidigare bott i ett eget hem, och den enda anledning han gav till att han och hans familj ville få en bostad i Kyrkbyn var kortfattad men klar: "Nuvarande bostad alldeles för liten". Flera av de sökande angav även viljan att gifta sig och bilda familj om man fick möjlighet att uppföra ett egnahem (RGS 3).

En annan av de målsättningar som Bostadssociala utredningen ställde upp var de arbetsmarknadspolitiska. Det större flertalet av de som önskade bygga i Kyrkbyn var arbetare som arbetade på varven, Volvo eller någon av de andra stora industrierna på Hisingen. Om än många redan bodde i små lägenheter i närheten av arbetsplatsen var det ett stort önskemål att minska avståndet till arbetsplatsen. Ur en arbetsgivarsynpunkt verkar det också ha varit av intresse att de anställda bodde i närheten av arbetsplatsen, då många av de sökande uppger att de inte kunnat börja arbeta skift på grund av hur de bodde (RGS 3).

Genom att studera ansökningshandlingarna om att få uppföra ett eget hem kan man ta ner de nationella målsättningarna på ett lokalt plan. Den största målsättningen var att åtgärda trångboddheten och den låga standarden på bostäderna. Det är givet att dessa problem förbättrades med områden som det i Kyrkbyn, genom ett kontrollerat byggande uppfylldes den standard som ansågs vara "god" och i och med att området uppfördes på tidigare obebyggd mark så gav det ett tillskott av bostäder. I arkivhandlingarna är det också tydligt att myndigheterna gärna ser att de sökandes tidigare bostäder kommer någon annan till godo (även om standarden på dem var låg). Man får heller inte underskatta de arbetspolitiska målsättningarna. Områden som Kyrkbyn placerades nära de stora

arbetsplatserna och i och med boendets stabila form och närheten till arbetet tjänade både arbetstagare och arbetsgivare på projektet. Industrierna behövde arbetskraft och med en fast boende befolkning i närområdet fanns givetvis möjligheten att fylla detta behov. Även de mål om att stabilisera familjeförhållandena förbättrades av att familjer erbjöds ett stabilt och bra boende. Möjligheten att bilda familj och skaffa barn, var något som den bostadssociala utredningen såg som en viktig punkt för samhällets välmående. Att detta avhjälpes med ett eget hem var så klart inte självskrivet, men ett flertal sökande angav ändå önskan om att gifta sig vid en stabilare boendesituation som en drivande orsak till att söka egnahem. På detta sätt kan man se Kyrkbyn som ett exempel på ett modernt samhällsbyggande på flera olika plan. Med områden som detta skulle det svenska samhället stabiliseras och utvecklas, bortom vad som enbart låg i den fysiska utformningen. Det som byggdes blev till en reklampelare för det svenska samhället i stort och en viktig faktor i den starka ekonomiska expansion som Sverige gjorde under de på efterkrigstiden följande decennierna.

Det detaljerade statliga maktutövande och kontrollen som var fallet i till exempel Alanäs i Jämtland, verkar, om man ser Kyrkbyn som ett normerande exempel, ha varit någonting som hörde landsbygden och det enskilt uppförda huset till. I och med att Kyrkbyn gruppbyggdes i regi av ett kommunalt bostadsföretag har det redan från start har varit klart, in i minsta detalj, vilka material och produkter som skulle användas och på vilket sätt de skulle monteras. Kontakten med Bostadsstyrelsen och länsbostadsnämnden verkar snarare ha gått genom Egnahemsbyrån, som sedan tog eventuella frågor med den enskilda (RGS 4).

De regelbundna kontroller som Egnahemsbyrån utförde i området, ofta tillsammans med representanter för det företag som levererat material, kan ses som en garant för att de statliga kraven efterföljdes. Samtidigt var de också en kvalitetskontroll av att det material som levererats håller vad som lovats. Vid en besiktning den 12 och 13 februari 1959 antecknades bland annat att samtliga bostäder var försedda med fel sorts friskluftsgaller till skafferierna. Föreskrifterna sade att gallret skulle vara mässingsduk, medan bostäderna i Kyrkbyn för tillfället hade galler av järntråd. I protokollet från besiktningen påpekas också att masoniten på insidan av ytterdörrarna börjat att bukta sig. De närvarande från Egnahemsbyrån föreslår att förhandlingar med leverantören bör upptas för att åtgärda problemet. På detta sätt ställde sig Egnahemsbyrån på de boendes sida och hjälpte till att åtgärda problem i boendet, som om bostaden inte hade varit en del av ett gruppbyggt område, hade kunnat lett till kostnader för den enskilda och i förlängningen möjliga diskussioner och dispyter med kontrollerande myndigheter (RGS 4).

5.2 Rationalisering och arkitekturideal i Kyrkbyn

För att rationalisera byggandet av egnahemmen i Kyrkbyn och hålla priserna nere, togs flera anbud in av företag som byggde monteringsfärdiga småhus. De första tio husen fick Firma Byggleveranser i Grums i uppdrag att leverera. På den sektionsritning som man skickade med ansökan till Göteborgs stads egnahemsbyrå står det skrivet att "denna ritning får ej visas för konkurrerande företag". Konstruktionen består av ett regelhus av den typ som Bostadsstyrelsen förordade. På in- och utsidan av regelsystemet är väggarna klädda med fyra millimeter tjocka plywoodskivor som sedan är klädda med det tak- och väggmaterial som beställaren vill ha, både exteriört och interiört. Mellan plywoodskivorna i ytterväggarna ligger ett 50 millimeter tjockt lager wellit och ett lika tjockt lager platsbehandlad stålull som isolation. Taken är isolerade med 120 millimeter platsbehandlad stålull. Varje materialdetalj är noga angivet med dimension och placering (RGS 5). Trots att Egnahemsbyrån ritade om planlösningen och vissa konstruktionsdetaljer och att Firma Byggleveranser bara levererade de första tio husen är det denna rationella lösning som har kommit att användas till samtliga hus i Kyrkbyn.

I det dokument från Göteborgs stads egnahem som har rubriken *Bestämmelser för trämaterial* anges noga vilka krav som ställs på samtliga delar som levereras till småhusbyggarna i Kyrkbyn. Man skriver att trävirket ska vara friskt och rätvuxet och att tillverkningen av det monteringsfärdiga materialet ska ske med sådan omsorg, att den färdiga byggnaden kommer att bli likvärdig med en vinterbonad byggnad av trä som uppförts på bästa sätt med gällande metod och av lösvirke. För varje typritning finns det tydligt angivet hur många meter lister och foder av varje typ som ska levereras till varje bostad och hur dessa ska vara buntade. Beställningen är så detaljerad att den anger vilka kvaliteter och standard som varje detalj måste leva upp till, ner till den nivå att dokumentet anger att: "en hatthylla levereras till varje hus av typ GF 46 – Typ II, Gunnar Fredriksson, eller likvärdig." (RGS 5). Arkivdokumenten visar en detaljstyrning och en rationalisering av hela konstruktionsprocessen. Hela processen styrs av gällande standarder men genom att upphandla leveransen av varje detalj för bygget till den byggande kan också Egnahemsbyrån pressa priserna och ge få en god översikt över att de uppsatta målen med bostäderna uppfylls. På så sätt uppfylldes de nationella målsättningarna för en bra bostad i småhus på det lokala planet, och kostnaderna kunde matcha de satta belåningsgränserna.

Kyrkbyn är ett bra exempel på där både Bostadsstyrelsen, de privata småhusföretagen och det kommunala Göteborgs stads egnahemsbyrås verksamheter varit en del av forordet av husen. De ursprungliga, så kallade, kubhusen i Kyrkbyn ritades av arkitekt Waldenström på uppdrag av Firma Byggleveranser i Grums, tillsammans med företagets ingenjörer. Eftersom de sektioner som Byggleveranser producerade sina hus i inte fungerade med Egnahemsbyråns typritningar sände företaget i Grums över förslag på typritningar som skulle kunna fungera i Kyrkbyn. I arkivhandlingarna kan man se att företaget lämnade ett antal förslag på både 1 1/2- och 1-planshus. Om dessa planer skriver Egnahemsbyrån: "Förslag på hustyp har erhållits av fabriken, men detta förslag kunde ej godtagas av plantekniska skäl, varför förslaget omarbetats." (RGS 5). På så sätt ritade Egnahemsbyråns arkitekter Hulthén och Norgren om ritningarna som utgick från ett av de förslag som Byggleveranser föreslagit så att det passade Egnahemsbyråns specifikationer, varpå man sände de omarbetade ritningarna tillbaka till Byggleveranser som producerade sektionerna till husen och levererade dem till dem som skulle bygga. Samma ritningar användes även vidare när man bytte husleverantör efter att de tio första husen i Kyrkbyn uppförts (RGS 2).

De slutgiltiga ritningarna som husen i Kyrkbyn kom att byggas efter har stora likheter med flera av Bostadsstyrelsens typritningar. Exteriört liknar de 1 1/2-planstyperna 154 och 164 i att alla tre typritningar har nästintill kvadratisk form, branta sadeltak, centralt placerad murad skorsten och tvåluftsfönstren utan omfattningar. Egnahemsbyråns ritning har dock två gavelfönster där Bostadsstyrelsens typer bara har ett. Även i detaljer som gavelutsprångets enkla utformning, entrédörrarna med ett fönster i och cementtrappan med dess smidesräcke, liknar ritningarna varandra. Det som skiljer Egnahemsbyrån och Bostadsstyrelsens typritningar åt är framförallt planlösningarna, som också styr placeringen av fönster och dörrar. Bostadsstyrelsens typer är också något mindre, bottenvåningen är endast 56 och 62 kvadratmeter stora. I och med att Egnahemsbyrån placerat husets trappor med avsatser för varje våningsplan har man kunnat placera ingången i mitten på ena långsidan med ett mindre fönster ovanför entrén för att ge ljus åt trapputrymmet. Då Bostadsstyrelsen använd sig av en rundad trappa har detta krävt att denna placeras i ett hörn. Denna skillnad gör att Egnahemsbyrån har kunnat få in ett ytterligare sovrum på entréplanet, i och för sig på bekostnad av att köket upptar en något mindre del av våningsplanet än i Bostadsstyrelsens typritningar (RGS 2) (Typritningskatalog, 1956, typ 154, 164).

Med detta förfarande har alla de tre instanser som ritade typritningar som spreds i större skala; Bostadsstyrelsen, den kommunala Egnahemsbyrån och småhusföretag, varit

involverade i utformningen av det enskilda småhusområdet i Kyrkbyn. Ritningarna har omarbetats men det går att se tydlig påverkan mellan de olika instanserna, med Bostadsstyrelsen som en sorts normsättande utgångspunkt som lånebeviljande myndighet och drivande i rationaliseringen av småhusbyggandet- och boendet. Min uppfattning är att detta var ett vanligt förekommande tillvägagångssätt. Bostadsstyrelsens typritningar fick stor spridning och var en garant för att man följde det regelverk som beviljade lån. I och med att självbyggeriet minskade under 1950-talet kom monteringshusföretagens typhus att få en större betydelse. Oavsett om det var ett styckebyggt hus eller ensartat område så kunde företagen kvantifiera produktionen och leverera färdiga lösningar. I de orter, exempelvis Göteborg med stadens egnahemsbyrå, där starka (ofta kommunala) projektörer och byggherrar fanns med egna utformningsideal, var dessa också en viktig aktör i planeringen och gestaltningen. De utgick, enligt min analys av förfarandet i Kyrkbyn, både från Bostadsstyrelsens och monteringshusföretagens typritningar och ritade lokala varianter på de normerande teman som fanns. På så sätt är Kyrkbyn en lokal variation på vad som måste ses som ett nationellt byggande.

Min analys av arkitekturen på småhusområdet i Kyrkbyn är att det, trots att det byggdes under 1950-talets andra hälft, stilmässigt går tillbaka på vad författarna till *Så byggdes villan* presenterar som de stilideal som rådde under 1940-talet. En stram och medvetet enkel slutlig utvecklingsfas av funktionalismens stilideal förverkligad i en form av folklighet inom Folkhems-bygget. Den designglädje och experimentlusta som ovan nämnda verk ser som typiskt 1950-tal kopplar jag inte samman med de gruppbyggda småhusområdena från denna tid. Det jag i stället ser som typiskt för dessa områden är den mer eller mindre kvadratiske planen, fasader i ett material utan markerade knutar, höga socklar, funktionsanpassad fönster- och dörrsättning, avsaknad av dekorativa inslag och små takfötter och gavelutsprång. Jag har inte lyckats utläsa om detta kommit direkt från länreglerna och rationaliseringssträvans krav, eller om det varit ett medvetet ideal från de verksamma arkitekterna.

5.3 Analys av småhusen som en konsumtionsvara

Det är tydligt att det var av stor vikt för att kunna göra husen attraktiva för alla att hitta olika typer av effektiva konstruktionslösningar för att tillsammans med övriga omkostnader hålla den totala konstruktionskostnaden på en sådan nivå som de statliga länreglerna tillät (utan att få ett för stort inslag av egen kapitalinsats) och samtidigt bygga goda bostäder. På detta sätt kan rationaliseringen av småhusens konstruktion ses som den första delen av den varuestetik som Wolfgang Fritz Haug diskuterar. Genom att till exempel Firma Byggleveranser kunde tillverka stora mängder av identiska varor fanns det en vinning i att tillverka varan i industriell skala. Genom dessa ekonomiska lockelser och med tvången som den statliga länverksamheten satte kunde de traditionella byggnadssätten konkurreras ut.

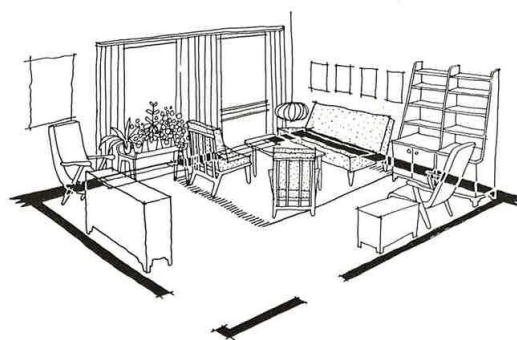

Fig. 10: Ett exempel på det goda liv i småhusen som målades upp i informationsskrifter. Vardagsrummet var en del av den standard jag menar förpackade småhusen i en varuestetik. (God bostad i småhus, 1956).

I fråga om varans, husen i Kyrbyns, förpackning i det estetiska sken som Wolfgang Fritz Haug presenterade som varuestetikens andra del måste man ta upp den normering av vad som var en god bostad i småhus som pågick under den undersökta tidsperioden. Genom typritningarna, både de som rikt illustrerade kunde beskådas i Bostadsstyrelsens katalog och de som Egnahemsbyrån kunde presentera för intresserade målade så klart upp en bild av ett bättre liv genom en bättre bostad än vad de som önskade sig ett egnahem hade. Om fyra väggar, golv och tak var vad man kunde förvänta sig av det nya boendet, så var den utrustning och den standard som bostadspolitiken

Fig. 11: En bild som skapade förväntningar utöver att bara ha någonstans att bo. Genom liknande illustrationer menar jag att man förpackade boendet i småhusens varuestetik. (God bostad i småhus, 1956).

eftersträvade vad som förpackade Kyrkbyn i en småhusets varuestetik. Centralvärme, bad- och tvättinrättningar, modernt kök, en egen tomt med blommor och fruktträd och vardagsrum var sådant som få av de som flyttade in i Kyrkbyn hade upplevt tidigare, och inte kunde ha några förväntningar på. Detta blev det sken av moderna tider som sålde varan utöver dess själva varande som bostad. Det är min uppfattning att det inte krävdes någon påkostad och individuell arkitektur för att förpacka småhusen som vara till kunderna. Man kan så klart mena att med den bostadsbrist och den trångboddhet som rådde, räckte med att producera billiga bostäder som var nivån bättre än de som kunderna hade sedan tidigare, men för att till exempel locka familjer att flytta ut från innerstaden, var förpackningen av småhusen i ett sken av ett modernt boende nödvändig.

5.4 Analys av förhållandet mellan arkitektur och bostadspolitik

Hypotesen för denna uppsatsen är att arkitekternas fria ideal fick stå tillbaka för de krav som den förda bostadspolitiken satte. Jag anser att jag kan verifiera denna hypotes efter min undersökning. Det har funnits fria arkitekturideal som påverkat hur småhusen uppförda med statliga medel har utformats. Jag ser dessa främst i detaljer, detaljutformning och färgsättning. Dessa har kunnat passas in i de strikta system som arbetades fram på grund av den förda bostadspolitiken. När det kommer till husens övergripande utformning är det snarare bostadspolitiken som har satt begränsningar, och som det sedan varit upp till arkitekterna att arbeta fram passande och fungerande lösningar utifrån. Den kvadratiska grundformen, som kan ses i Kyrkbyn, blev en passande lösning för att uppnå kraven på maximal bostadsyta och samtidigt få till en god lösning på bostadens plan. De branta sadeltaken gjorde det, med samma logik, möjligt att utöka bostadsytan för den som hade råd och behövde mer plats, samtidigt som man inte påverkade bottenplanet. På så sätt överskreds inte dess maximala yta, vilket i sin tur inte påverkade möjligheterna att få statliga egnahemslån.

Rationaliseringen av produktionen påverkade också arkitekternas möjligheter att fritt rita utifrån självständiga ideal. Bostadsstyrelsens lösning med regelhuset, som också anammades av monteringshusföretagen, bestämde med sin konstruktion var man kunde placera öppningar för fönster och dörrar, och gjorde det i stort sett nödvändigt att utforma husen i en byggnadskropp.

Den designglädje som författarna bakom *Så byggdes villan* kopplar samman med 1950-talet anser jag inte är gällande för någon stor del av de småhus som uppfördes med statliga lån. Jag ser snarare områden som Kyrkbyn som ett politiskt drivet, slutligt förverkligande av de funktionalistiska arkitekturidealen som slog igenom i Sverige i och med Stockholmsutställningen 1930. Husens funktion som bostad och på det sätt som den var tänkt att fungera enligt de politiska målsättningarna, speglas i husens arkitektur som präglas av en stram och enhetlig enkelhet. Jag menar inte att man ska ta ifrån de aktiva arkitekterna någon ära för de småhusområden de faktiskt ritade, utan att man måste se det i skenet av att de hittade fungerande lösningar utifrån vad politikerna hade fastslagit.

I den mån jag menar att det har funnits fristående arkitekturideal som påverkat utformningen, har dessa alltså varit på detaljnivå. Detta kan i Kyrkbyn ses i avsaknaden i markerade knutar, den skulpturala formsättningen av entréernas smidesräcken och i utformningen och valen av dörrar och fönster. Det är inslag som inte är nödvändiga utifrån bostadspolitiken utan som, enligt mig, kommit från arkitekternas ideal för att gestalta hus under den undersökta tidsperioden.

På det presenterade sättet bör man se de småhus som är uppförda med statliga lån som en produkt av aktiva politiska målsättningar, framtagna av en socialt engagerad arkitektkår som anpassade sig efter tidens förutsättningar. Man får inte glömma bort att med den stora mängd hus som uppfördes var det också en säker källa till jobb för arkitekterna och ingenjörerna, samtidigt som det säkerligen var en utmaning att anpassa sitt arbete efter på förhand hårt ställda premisser.

6. Sammanfattning

Den här uppsatsen är skriven med bakgrund av den relativt stora andelen (cirka 30 procent) av den totala bostadsproduktionen som småhusbyggandet stod för under efterkrigstiden. När det gäller kulturmiljövårdens hantering av efterkrigstidens bebyggelse har ett större fokus lagts på de områden med flerfamiljshus och enskilda arkitektritade villor, och i mindre grad på de enhetligt uppförda områden med småhus. Genom att i denna uppsats belysa både bostadspolitiska, arkitektoniska och socio-kulturella aspekter är förhoppningen att ge en helhetsbild över de förutsättningar som gjort att områdena och husen utformade så som de gjorde. Hypotesen för studien är att under den undersökta tidsperioden fick de fristående arkitekturidealen stå tillbaka för de politiskt beslutade krav som fastslogs.

Som teoretiska utgångspunkter använde jag mig dels av den danska historikern Gösta Esping-Andersens teoribildning kring välfärdsregimer för att förstå bostadspolitikens uppbyggnad som en del i skapandet av det svenska folkhemmet. Jag använder mig också av Wolfgang Fritz Haugs teorier kring varuestetik genom att se småhusen som en massproducerad vara på en marknad och koppla det till hur Haug menar att varor förpackas i ett estetiskt sken för att marknadsföras och säljas.

Som exempelområde använder jag mig av egnahemsområdet Kyrkbyn i Göteborg som uppfördes mellan 1956 – 57. Genom en karaktärisering av området idag så försöker jag fånga vad som har förändrats och hur ursprungstankarna fortfarande går att utläsa. Området karaktäriseras idag av en långt gången individualisering av de enskilda fastigheterna, och kan ses som en provkarta över de trender som kommit och gått för småhus under årens lopp. De flesta husen har dock fortfarande kvar sin kvadratiska plan med brant sadeltak och funktionellt placerade fönster och dörrar. Den karaktär av grannskapsenhet som den ursprungliga stadsplanen gav området är fortfarande tydlig och kan ses som den ram inom vilken den individualiserade omdaning får ske.

Genom att gå igenom den nationellt förda bostadspolitiken ämnar jag ge en övergripande förklaring till att områdena utformades som de gjorde. De förmånliga statliga lånen ställde krav på bostadens yta och utrustning för att få möjlighet att låna upp till 90 procent av produktionskostnaderna. De politiska målsättningarna som detta skulle leda mot var att öka bostadsstandarden, bygga bort bostadsbristen och i förlängningen stabilisera det svenska samhället i stort.

I kapitlet om arkitekturen för småhus tar jag till en början upp de rationaliseringsåtgärder som togs för ett effektivare och billigare byggande. Detta i form av regelhuskonstruktioner, typritningar och monteringsfärdiga småhus. Genom en rad exempel försöker jag klarlägga vad den fristående arkitekturen består av. Typiska inslag kunde vara trä- och putsfasader utan markerade knutar och foder, enkla sadeltak, markerad sockel och små takfötter och gavelsprång.

För att analysera förhållandet mellan den övergripande bostadspolitiken och arkitekturen använder jag mig av exempelområdet Kyrkbyn. Genom att applicera lånereglerna, de politiska målsättningarna, rationaliseringen och utformningen av huset och området på Kyrkbyn så ser jag att de flesta aspekterna stämmer överens mellan de nationella tankegångarna och det lokalt uppförda. Jag ser på så sätt Kyrkbyn som en lokal variant av ett nationellt byggande.

Jag återvänder i min analys till Wolfgang Fritz Haugs varuestetik och kopplar den till Kyrkbyn. Där menar jag att man måste se de presentation av en god bostad i form av till exempel moderna kök och en egen trädgård som inslag som förpackade boendet i ett varuestetiskt sken. För tidens köpare krävdes det ingen påkostad och individualiserad

arkitektur för att locka dem till köp av just denna typ av bostäder. På så sätt hävdar jag även att jag kunnat verifiera min hypotes i att bostadspolitiken var styrande i utformningen och att arkitekternas roll blev att inom ramen för den förda politiken arbeta fram fungerande lösningar. I den mån det funnits fristående arkitekturideal som påverkat utformningen ser jag dessa främst i detaljutformningen av till exempel räcken, dörrar och fönster.

7. Litteratur- och källförteckning

7.1 Otryckta källor

Arkiv

Göteborg:

Region- och stadsarkivet (RGS)

RGS 1: Göteborgs kommun. Drätselkammarens 1:a avdelning. Egnahemsbyrån, Akter rörande Kyrkbyn, Beslutshandlingar om egnahemslån (SE/GSA/1000-1/F5) 1934 – 1968.

RGS 2: Göteborgs kommun. Drätselkammarens 1:a avdelning. Egnahemsbyrån, Ritningar, sorterade under Kyrkbyn (SE/GSA/1000-1/J1) 1934 – 1968.

RGS 3: Göteborgs kommun. Drätselkammarens 1:a avdelning. Egnahemsbyrån, Akter rörande Kyrkbyn, Ansökningshandlingar om egnahem (SE/GSA/1000-1/F5) 1934 – 1968.

RGS 4: Göteborgs kommun. Drätselkammarens 1:a avdelning. Egnahemsbyrån, Akter rörande Kyrkbyn, Besiktningssprotokoll (SE/GSA/1000-1/F5) 1934 – 1968.

RGS 5: Göteborgs kommun. Drätselkammarens 1:a avdelning. Egnahemsbyrån, Akter rörande Kyrkbyn, Ämnesordnade handlingar (SE/GSA/1000-1/F17:3) 1952 – 56.

Stadsbyggnadskontorets arkiv

Byggnadsnämnden, Stadsplan över Norra Kyrkbyområdet, 1953.

7.2 Tryckta källor och litteratur

Arkitektävling om tjänstemannabostäder för industrien. (1947). Stockholm: Industriens bostadsförening

Berg, Kristian (1992). Bostadspolitik på landet. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. 1992:24, s. 9-20

Berg, Kristian (1992). Landsbygdens välfärd: bostadsbyggande mellan 1930-1960 - några exempel. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*. 1992:24, s. 45-76

Bergerson, Kenneth (red.) (1975). *Egna hemmet: egnahemspolitik i Sverige*. 2. uppl. Göteborg: CTH

Björk, Cecilia, Reppen, Laila & Nordling, Lars (2009). *Så byggdes villan: svensk villaarkitektur från 1890 till 2010*. Stockholm: Formas

Caldenby, Claes (red.) (1998). *Att bygga ett land: 1900-talets svenska arkitektur*. Stockholm: Byggeforskningsrådet

Claesson, Göran C.-O. (1975). *Hur egen härd blev guld värd..* Täby: Centrum

Daun, Åke (1980). *Boende och livsform*. Stockholm: Tiden i samarbete med Folksam sociala råd

Edlund, Richard (red.) (2004). *Kataloghuset: det egna hemmet i byggsats*. Stockholm: Byggförl. i samarbete med Jönköpings läns museum, Kalmar läns museum och Smålands museum

Egen härd är guld värd: egnahemsbyggandet i Göteborg under ett halvt sekel. (1993). Göteborg: Göteborgs egnahems AB

Engfors, Christina (red.) (1987). *Folkhemmets bostäder 1940-1960: svenskt bostadsbyggande under 1940- och 50-talen*. Stockholm: Arkitekturmuseet

God bostad i småhus. (1956). Stockholm: Kungl. Bostadsstyrelsen

Göteborgs stadsfullmäktiges handlingar. (1953). Göteborg:

Haug, Wolfgang Fritz (1975). *Kritik av varuestetiken*. Stockholm: PAN/Norstedt

Johansson, Håkan (2008). *Socialpolitiska klassiker*. 1. uppl. Malmö: Liber

Jonsson, Leif (1985). *Från egnahem till villa: enfamiljshuset i Sverige 1950-1980*. Diss. Uppsala : Univ.

Regelhuset: Ett ekonomiskt handbyggt trähus. (1953). Stockholm: Kungl. Bostadsstyrelsen.

Småhus i grupp: Föredrag, diskussioner och formulär från Sigtunakonferensen 1960. (1960). Stockholm: Landskommunernas förb.

SOU 1945:63 Bostadssociala utredningen (1946). *Slutbetänkande. D. 1, Allmänna riktlinjer för den framtida bostadspolitiken. Förslag till låne- och bidragsformer*. Stockholm: Socialdepartementet

SOU 1956:40 Bostadspolitiska utredningen (1956). *Riktlinjer för bostadspolitiken: betänkande*. Stockholm: Socialdepartementet

SOU 1976:26 Byggadministrationsutredningen (1976). *Bostadsverket: samordning - decentralisering : betänkande*. Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förl.

Typritningskatalog. (1956). Stockholm: Kungl. Bostadsstyrelsen.

Villor, småstugor, sportstugor: ritningar och råd. [Ny uppl.] (1945). Stockholm: Hem i Sverige

8. Figurförteckning

Fig. 1: Karta över Göteborg, hämtad från www.eniro.se den 20/5 2013.

Fig. 2: Stadsplanekarta över Norra Kyrkbyn, avfotograferad från Göteborgs stads egnahemsbyrås arkiv, Region- och stadsarkivet Göteborg, 6/5 2013.

Fig. 3: Foto Kristian Jonsson, Kyrkbyn 20/5 2013.

Fig. 4: Fasadritning. Avfotograferad från Göteborgs stads egnahemsbyrås arkiv, Region- och stadsarkivet Göteborg, 6/5 2013.

Fig. 5: Planritning. Avfotograferad från Göteborgs stads egnahemsbyrås arkiv, Region- och stadsarkivet Göteborg, 6/5 2013.

Fig. 6: Planritning. Avfotograferad från Göteborgs stads egnahemsbyrås arkiv, Region- och stadsarkivet Göteborg, 6/5 2013.

Fig. 7: Genomskärning. Skannad bild från *Regelhuset: Ett ekonomiskt handbyggt trähus*. (1953).

Fig. 8: Illustration av typ 167. Skannad från *Typritningskatalog*. (1956).

Fig. 9: Planritning av typ 167. Skannad från *Typritningskatalog*. (1956).

Fig. 10: Möblering av vardagsrum. Skannad från *God bostad i småhus*. (1956).

Fig. 11: Planering av uteplats. Skannad från *God bostad i småhus*. (1956).